

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
مركز دراسات الشرق الأوسط
Center for Middle Eastern Studies

RAPOR 41
OCAK 2023

SELEFİ RADİKALLEŞME VE DERADİKALİZASYON PROGRAMLARI

GÖKTUĞ SÖNMEZ | ZEYNEP DURAN | M. ENES ARSLAN | SİBEL DÜNDAR

Telif Hakkı

Ankara - TÜRKİYE ORSAM © 2023

Bu çalışmaya ait içeriğin telif hakları ORSAM'a ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayımlanamaz. Bu çalışmada yer alan değerlendirmeler yazarına aittir; ORSAM'ın kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

Yayınlanma Tarihi: 13 Ocak 2023

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi

Adres : Mustafa Kemal Mah. 2128 Sk. No: 3 Çankaya, ANKARA

Telefon : +90 850 888 15 20

Eposta : info@orsam.org.tr

Fotoğraf : Anadolu Ajansı (AA), Shutterstock.

“Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 5'inci maddesinin ikinci fıkrası çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir”

SELEFİ RADİKALLEŞME VE DERADİKALİZASYON PROGRAMLARI

Yazarlar Hakkında

Göktuğ Sönmez

Doç. Dr. Göktuğ Sönmez Lisans derecesini Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden, yüksek lisans derecesini London School of Economics (LSE) Uluslararası İlişkiler Bölümünden, doktorasını School of Oriental and African Studies (SOAS) Siyaset Bilimi ve Uluslararası Çalışmalar Bölümünden almıştır. Akademik araştırma alanları arasında radikalleşme ve şiddete varan aşırıcılık, devlet dışı silahlı aktörler, Türk dış politikası ve enerji politikaları bulunmaktadır. Bu alanlarda Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM), BOTAŞ ve Global Strateji Enstitüsü gibi kuruluşlarda araştırmalarda bulunmuştur. Hâlihazırda Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesi olan Doç. Dr. Göktuğ Sönmez; pek çok ulusal ve uluslararası yayın yapmış, özellikle radikalleşme ve şiddete varan aşırıcılık bağlamında toplantı ve konferanslara katılmış, medya organlarında bahsi geçen ilgi alanlarına dair mülakatlar vermiş ve köşe yazıları yayımlamıştır.

Zeynep Duran

Zeynep Duran lisans derecesini Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden almıştır. Lisans hayatında T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) gibi kurumlarda stajlar yapmıştır. Hâlihazırda ORSAM Güvenlik Çalışmaları Direktörlüğünde kurum dışı araştırmacı olarak çalışmakta; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesinde Güvenlik Çalışmaları alanında ve Münih Teknik Üniversitesinde Siyaset ve Teknoloji alanında yüksek lisans yapmaktadır. Türk dış politikası, dış politika analizi, uluslararası ilişkiler teorileri, aşırıcılık, devlet dışı silahlı aktörler ve terörizm alanlarına ilgi duymaktadır.

M. Enes Arslan

M. Enes Arslan, lisans derecesini Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde almıştır. Lisansüstü eğitim kapsamında İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisansını tamamlayan Arslan, hâlihazırda İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında doktora eğitimine devam etmektedir. Arslan öte yandan Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) Güvenlik Çalışmaları Koordinatörlüğü'nde araştırma asistanı olarak görev almaktadır. Güvenlik Çalışmaları kapsamında siyasal şiddet, devlet dışı silahlı aktörler, aşırı sağ ve ontolojik güvenlik teorisi ile ilgilenen Arslan'ın, yayımlanmış kitap bölümleri, analizleri ve konferans bildirileri bulunmaktadır.

Sibel Dündar

Lisans eğitimini Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) Levant Çalışmaları Koordinatörlüğü'nde uzman yetiştirme programı kapsamında bursiyer olarak görev yapmıştır. Ufuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Hâlihazırda Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) Güvenlik Çalışmaları Koordinatörlüğü'nde araştırma asistanı olarak görev almaktadır. İyi derecede İngilizce, başlangıç seviyesinde Arapça bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

3

GİRİŞ

5

EL-KAİDE VE İŞİD'İN ELEMAN KAZANMA YÖNTEMLERİ:
ÇEVİRİM DIŞI VE ÇEVİRİM İÇİ PROPAGANDA

14

DERADİKALİZASYON PROGRAMLARI ÖRNEKLERİ

14

I. İNGİLTERE VE DERADİKALİZASYON

22

II. BELÇİKA VE DERADİKALİZASYON

27

III. ENDONEZYA VE DERADİKALİZASYON

35

IV. ALMANYA VE DERADİKALİZASYON

42

V. FRANSA VE DERADİKALİZASYON

45

VI. DANIMARKA VE DERADİKALİZASYON

49

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

GİRİŞ

El-Kaide terör örgütünün 11 Eylül saldırısıyla zirveye çıkan eylemlerinin ardından, bilhassa Suriye ve Irak'ta sınır aşan terörist faaliyetleriyle kendini gösteren ve yine dünyada ve Türkiye'de gündemi meşgul eden, doğudan batıya bugünkü göç ve terör olgusunu ve dolayısıyla kitleler üzerinde terörizm paranoyasını tetikleyen IŞİD terör örgütünün mevcudiyetiyle birlikte katı dinî yorumları beslediği düşünülen Selefilik hareketlerinin dikkatle incelenmesi gerekmiştir. Her ne kadar bugün itibarıyla Irak ve Suriye'de yenilgiye uğratılmış ve büyük ölçüde tasfiye edilmiş olsa dahi IŞİD'in, çekildiği bölgelerde ideolojik ve demografik bir bakiyeye sahip olduğu düşünülmektedir. Radikal Selefi yapıların ve bunların destekçisi konumundaki grupların, konjonktürel açıdan uygun bölgelerde zemin kazanmaya çalıştığı, Afrika ve Asya'da, dönüşen stratejilerle yeniden etkinliği-

ni artırma gayretinde olduğu görülmektedir. Buna ek olarak din eğilimli siyasal hareketlerin yaşadığı değişimi temsil eden bu yeni aşama Türkiye açısından da önem arz etmektedir. Zira bu yapılar, dünyadaki düşünsel hareketler ve dönüşümlerden etkilenecek bugün itibarıyla radikal ve şiddet eğilimli bir çerçevede hareket etmektedir. Dönüşerek bugüne gelen radikal düşünsel akım ve bunun pratik sonuçlarından biri olan dinî eğilimli ama dini istismar eden damar, birçok kırılan sosyolojik alanda kendisini Selefilik'le ortaya koymaktadır. Küresel terör faaliyetlerine girişme potansiyeli bulunan hareketlerin, güncel ve çağdaş koşullara uyum sağlayabilen ve bunun nimetlerinden sonuna kadar faydalanan yapılar olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla dönüşebilen ve ağ tabanlı organizasyon yapısına geçen bu yapılar, gevşek organizasyonel bağları nedeniyle mücadele edilmesi oldukça zor bir modele

geçmeye başlamışlardır. Her ülkeyi etkileme potansiyeline sahip bu olgunun, önümüzdeki on yıllar içerisinde biçim değiştirerek küresel çapta güvenlik tehdit algılarını etkileme kabiliyetini devam ettirmesi kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla radikalleşme ve şiddete varan aşırılıkçılıkla mücadele ve radikalleşmeden geri döndürme üzerine yapılan çalışmalar son derece önemlidir. Bu bağlamda Avrupa ve Asya'da birçok ülkenin geliştirdiği modeller ve çabalar göze çarparken bunların başarısının,

harcanan eforla orantılı görünmemesi oldukça dikkat çekicidir. Bu çalışmada, IŞİD ve EL-Kaide terör örgütlerinin propaganda faaliyetleri ve Avrupa'da İngiltere, Belçika, Almanya, Fransa ve Danimarka; Avrupa dışından ise özgün bir örnek olarak Endonezya'da radikalleşmeyle mücadele ve deradikalizasyon programları ele alınmıştır. İlave olarak bunların başarı durumlarını değerlendirmek suretiyle genel durum hakkında bir manzara sunmaya çalışılmıştır.

EL-KAİDE VE İŞİD'İN ELEMEN KAZANMA YÖNTEMLERİ: ÇEVİRİM DIŞI VE ÇEVİRİM İÇİ PROPAGANDA

Terör örgütü üyelerinin hapisanelerde deradikalizasyon programlarına dâhil edilmesi

Terörizm çalışmalarında terörle mücadelenin önemli bir boyutunu da terör örgütlerine katılım süreçlerini anlamak oluşturur. Kamuoyunda yaygın olarak kabul gören, teröristlerin psikolojik sorunlara sahip, anormal insanlar oldukları algısının aksine araştırmacılar bu düşüncenin gerçeklerle tam olarak örtüşmediğini, bu ön kabulün terörle mücadele sürecinin sekteye uğramasına etkide bulunduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan, terörle mücadelede önemli bir noktanın da terör örgütüne katılan insanların tamamen psikolojik sorunları olan insanlar olduğu düşüncesinden uzaklaşmak ve terör örgütlerine katılımın arkasında yatan gerçek sebeplere bakmak olduğu görülmektedir. Bu açıdan terör örgütlerine katılımın bir süreç olduğu, farklı şartlar altında farklı etmenlerin bu süreci etkilediği görülmektedir. Terör örgütlerinin eleman kazanma yöntemlerine odaklanan literatüre bakıldığında radikalleşme kavramının önemli bir yer tuttuğu tespit edilmelidir. Zira terör örgütüne katılım süreci önemli ölçüde radikalleşme yoluyla gerçek-

leşmektedir. Her ne kadar terör örgütüne katılan kişilerin hepsinin radikalleşmiş kişiler olmadığı, bununla birlikte radikalleşmiş herkesin de terör örgütlerine katılmadığı bilinmekle birlikte radikalleşmeyle terör örgütüne katılım arasında güçlü bir bağıntı olduğu da bir gerçektir. Radikalleşme literatürü ise kişileri teröre ilgi duymasını sağlayan hususları itici ve çekici faktörler olmak üzere iki grupta incelemiş, insanların neden terör örgütlerine katıldığını inceleyen çalışmalar, yabancılaşma, izolasyon, travma, korku, öfke, intikam gibi kavramlar üzerinden teröre iten ve terörün çekiciliğini artıran birtakım faktörlerin ilgili süreçte önemli roller oynadığını tespit etmişlerdir. Bu noktada itici faktörler sosyoekonomik temelde işsizlik, özgüven eksikliği, aşağılanma, toplumda değer görmeme gibi etmenlere bağlı olarak yeni maceralar aramayı ifade ederken çekici faktörler bireysel temelde yaşanan aidiyet problemleri, dışlanma gibi etmenleri ifade etmektedir.¹ Öte yandan terör örgütleri bu faktörleri propaganda aracılığıyla hayata geçir-

¹ Gülfer Ulaş, "How has ISIS been so successful in Recruiting Young People Internationally?", *Bilgi PRIME Youth*, August 2020.

mekte, gerçekleştirdikleri farklı propaganda yöntemleriyle kişileri terör örgütlerine dâhil etmektedirler. Radikalleşme bağlamında çalışmanın bu kısmı terör örgütlerinin eleman kazanma yöntemlerine odaklanmakta, el-Kaide ve IŞİD'in eleman kazanmak için itici çekici faktörleri propaganda sürecinde nasıl kullandığını ve örgütlerine nasıl eleman kazandırdıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Eleman Kazanma, Çevrim Dışı ve Çevrim İçi Propaganda

El-Kaide ve IŞİD'in 1979'dan beri devam eden terörizm dalgası içerisindeki etkin rolüne bakıldığında bahsi geçen yapıların nasıl olup da bu kadar etkin olabildiklerini anlamak için onların eleman kazanma stratejilerinin anlaşılması gerektiği görülmektedir. Zira terör örgütleri sürekli olarak eleman kaybetmekte, varlıklarını sürdürülebilmek için yeni eleman kazanımlarına düzenli şekilde ihtiyaç hissetmektedir. İnsanların terör örgütlerini tanımalarından örgüte katılımlarına kadar geçen süreçte terör örgütlerinin propagandalarına maruz kaldıkları, bu propagandalardan etkilendikleri ve örgüte dâhil oldukları söylenebilir. Dolayısıyla bir kişinin terör örgütüne katılma süreci genellikle belli aşamalardan geçerek, zaman içerisinde gerçekleşmektedir.² Bu süreci terör örgütüne karşı bir farkındalık oluşumu, bilgi edinimi, örgüte müzahir kişilerle temas kurma, güven oluşturma, dâhil olma şeklinde özetlemek mümkündür. Terör örgütleri eleman kazanma sürecini genellikle üç aşamada gerçekleştirmektedir. Bu aşamalardan ilki, potansiyel kişinin zihninde bir kıvılcımın oluşması aşaması olup bu aşamada kişi terör örgütünün propagandasında kullandığı personel, maddi kaynak, ideoloji gibi unsurlara ilgi duymaya başlar. İkinci aşama daha çok

yoğunlaşma dönemi olarak ifade edilebilecek, kıvılcımla birlikte terör örgütüne dair bir ilgi duymaya başlayan kişinin giderek daha fazla propaganda içeriğiyle muhatap olmasını ve radikalleşmesini içerir. Son aşama ise kişinin terör örgütüne katılım süreci olup bu süreçte kişiyle örgüt arasında bir bağ kurulmakta, kişinin örgütte güvenli yollardan ulaşması sağlanmaktadır.

Öte yandan eleman kazanma literatüründe "Aşağıdan Yukarıya" ve "Yukarıdan Aşağıya" şeklinde iki kategorinin öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki bireyin örgüte yönelişini ifade ederken ikincisi örgütün kazanmak istediği bireye yönelik çabalarını ifade etmektedir. Diğer bir ayrım ise internet merkezli olacak şekilde yapılmakta, bu çerçevede örgütle hedef eleman arasındaki çevrim dışı ve çevrim içi etkileşimler incelenmektedir. Çalışma kapsamında el-Kaide ve IŞİD'in eleman kazanma yöntemlerini "çevrim dışı propaganda" ve "çevrim içi propaganda" olmak üzere kabaca iki grupta incelemek mümkün görünmektedir. Çevrim dışı eleman kazanma yöntemleri çevre etkisi olarak tanımlanabilecek, kişinin doğrudan veya dolaylı olarak temas hâlinde olduğu kişiler üzerinden terör örgütüne katılımına işaret ederken, çevrim içi eleman kazanma yöntemleri, kişinin internet vasıtasıyla sosyal medya platformları, bilgisayar oyunları, forumlar gibi farklı mecralardaki propagandalara maruz kalarak terör örgütüne katılımına işaret etmektedir. Terör örgütlerinin yerel ve küresel anlamda terörle mücadele adımları gibi gelişmeler karşısında eleman kazanma yöntemlerini değiştirdikleri ve sürekli bir şekilde revizyona gittikleri görülmektedir.³ Bu açıdan internetin özellikle IŞİD'le birlikte eleman kazanmak için önemli bir araç olduğu terör örgütleri tarafından kabul görmüş, internet, yoğun bir şekilde terör propagandası

² J. Tochukwu Omenma, Cheryl Hendricks and Nnamdi C. Ajaebili, "Al-Shabab and Boko Haram: Recruitment Strategies", *Peace and Conflict Studies*, Vol. 27, No 1, 2020, p. 5.

³ Steven Windisch, Michael K. Logan and Gina Scott Ligon, "Headhunting Among Extremist Organizations: An Empirical Assessment of Talent Spotting", *Perspectives on Terrorism*, Vol. 12, No 2, 2018, p. 45.

içerikleriyle dolmaya başlamıştır. İnternet, kendi başına doğrudan bir radikalleştirici unsur olmasa da radikalleşme sürecinde kullanılan en etkin araç olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla radikalleşme ve terör örgütlerine katılım sürecinin önemli bir kısmı artık internet aracılığıyla gerçekleşmekte, bu durum internet üzerinden gerçekleştirilen eleman kazanma yöntemlerini analiz etmeyi öncelikli bir hâle getirmektedir.

Öte yandan çevrim içi propagandanın mı yoksa çevrim dışı propagandanın mı daha etkili olduğu konusunda farkı görüşler olduğunun da altı çizilmelidir. Bu açıdan çevrim dışı propagandanın terörün etkin olduğu yakın çevrede daha çok etkili olduğu görülürken coğrafi açıdan aradaki mesafenin çok olduğu etkileşim alanlarında çevrim içi propagandanın önemli bir yer tuttuğu daha çok görülmektedir. Zira bir kişinin Pakistan'dan el-Kaide'ye katılmasıyla ABD'den katılması benzer olsa da aynı zamanda birbirinden oldukça farklı süreçlerin sonucunda gerçekleşmektedir. Her ne kadar IŞİD'le birlikte çevrim içi propaganda ön plana çıkmış olsa da hâlen çevrim dışı propagandanın önemli azalmış da değildir. Birçok örgüt mensubu güvenilebileceği kişilere ihtiyaç duymakta, bu güven ise tek başına çevrim içi propaganda aracılığıyla kolay bir şekilde sağlanamamaktadır. Hatta çoğu durumda çevrim içi ve çevrim dışı propagandanın birlikte gerçekleştiği ve birbirini tamamlayıcı bir etkiye sahip olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. IŞİD'in çevrim içi eleman kazanma sürecinde kullandığı içerikleri inceleyen bir çalışma da bu durumu göstermiş, araştırmacılar terör propagandasıyla mücadele sürecinde çevrim içi ve çevrim dışı mücadelenin birlikte yürütülmesi gerekliliğinin altını çizmiştir.⁴

Çevrim Dışı (Geleneksel) Propaganda, Radikalleşme ve Terör Örgütüne Katılım

Terör örgütlerinin geleneksel propaganda aracılığıyla eleman kazanma yöntemleri terörizmin binyıllara dayandırılan geçmişiyle oldukça eski tarihlere gitmektedir. Tarihte Sicarii'lerin de eleman kazanma yöntemleri olarak geleneksel propaganda yöntemlerini kullandığı bilinmekte,⁵ tarih boyunca terör örgütleri varlıklarının devamlılığı açısından hayati bir öneme sahip eleman kazanma sürecini her zaman ön planda tuttuğu görülmektedir. Zaman içerisinde iletişim ve ulaşım şartlarının gelişmesine bağlı olarak coğrafi sınırlılıklar azalmış veya kimi yerlerde yok olmuş olsa da geleneksel (çevrim dışı) propagandanın belli bir coğrafyada devam ettiği tespit edilebilir. IŞİD ve el-Kaide'nin mensubu olan teröristlerin büyük bir kısmının yakın coğrafyadan örgütlere katılmaları da çevrim dışı propagandanın hâlen önemli bir eleman kazanma yöntemi olduğu iddialarını destekler niteliktedir.

Çevrim dışı propaganda sosyalleşmeyle iç içe geçmektedir. Bu durum sosyalleşme alanlarını terör örgütleri için önemli bir konuma sürüklemekte, dolayısıyla sosyalleşilen alanlar radikalleşmenin ve terör örgütlerine katılımın birer parçası hâline gelmektedir. IŞİD ve el-Kaide'nin eleman teminine dair literatür incelendiğinde sosyalleşme alanları medrese, cami, vakıf ve dernek gibi alanlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bahsi geçen mekânlar, IŞİD ve el-Kaide ideolojisini benimsemiş kişilerin görüşlerini örgüte katılımını umdukları kişilere aktardıkları, doğrudan temas kurulması itibarıyla güvenin daha kolay tesis edilebildiği ve radikalleşmiş bireylerin örgüte daha kolay katılımının sağlandığı ortamlar olmaktadır. Ronen Zaidel tarafından IŞİD'in lider kadrosunun

⁴ David J. Graig, "How ISIS Really Recruits its Members", *Columbia Magazine*, 2019.

⁵ Gerard Chaliand, *Terörizmin Tarihi: Antikçağdan IŞİD'e*, Nora Kitap, 2016.

analizinin yapıldığı çalışma da coğrafyayla terör örgütünün eleman havuzu arasındaki bağın önemine işaret etmektedir. Çalışmada IŞİD'in lider kadrosunun çok büyük bir kısmının Irak'tan olduğu, geri kalanların ise hemen hepsinin yine yakın coğrafya olarak nitelenebilecek Ortadoğu'dan olduğu belirtilmiştir.⁶

Propaganda ve eleman kazanma yöntemleri arasında düzenli yayınlar da önemli bir yer tutmaktadır. EL-Kaide ve IŞİD'in düzenli olarak çıkardıkları dergileri bulunmakta, bu dergiler aracılığıyla kendi ideolojilerini kitlelere aktarmakta ve güncel gelişmeleri değerlendirmektedirler. Örneğin, IŞİD'in dergisi "Amaq" örgütün resmî yayın organı olarak kabul edilmekte, örgütün Amaq aracılığıyla üstlendiği saldırılar ve aynı dergi üzerinden yaptığı açıklamalar kendi açıklaması olarak kabul edilmektedir. Yine örgütün temel yayınlarından birisi olarak Dabiq dergisi de İngilizce çıkarak örgütün güncel gelişmeleri değerlendirdiği bir platform olmaktadır.⁷ Örneğin, Afganistan'da Taliban'ın yönetimi devralmasının ardından IŞİD-Horasan (IŞİD-H) tarafından gerçekleştirilen saldırılara al-Naba isimli dergisinde oldukça fazla yer vermiş, bu durum "eylem yoluyla propaganda" stratejisi açısından örgütün etkisini daha fazla insana ulaştırmasına imkân tanımıştır.⁸ Dolayısıyla örgüt, düzenli yayınları vasıtasıyla okuyucu ve örgüt arasında tek taraflı ve doğrudan bir ilişki kurmakta, kendini okuyucusuna ifade edebilmektedir. Terör örgütlerinin düzenli aralıklarla çıkardıkları yayınlar birden fazla dilde olabilmekte, en önemlisi İngilizce olarak yayımlanabilmektedir. IŞİD, İngilizce olarak çıkardığı yayınlarıyla dünyaya

hitap etmektedir. Örneğin IŞİD, kadınlara yönelik yayınlarında kadınları doğrudan şiddete yönlendirmekte, kadını silah kullanmaya, savaşa dâhil olmaya teşvik etmekte, hatta eğer eşleri tarafından destek görmüyorlarsa onları terk etmeleri dahi tavsiye edilmektedir. Bu yayınlar her ne kadar değişen şartlara göre belli dönemlerde sona eriyor veya duraklatılıyor olsa da en nihayetinde bir arşiv oluşturmakta, ileri tarihlerde yeniden yayına başladığı dönemlerde ise geçmişe yönelik bir devamlılık arz etmekte, terör örgütleri ve sempatanları arasında bir süreklilik oluşturmaktadır.⁹

Dolayısıyla çevrim dışı radikalleşme bir yandan coğrafi nüfuzla ilişkili olurken diğer yandan da sosyalleşme alanlarının kontrolüyle ilgilidir. Diğer bir tabirle kültürel iktidarın tam olarak sağlanamadığı alanlarda terör örgütleri buldukları kültürel boşluklardan nüfuz ederek kendi ideolojilerini hedef kitlelerine ulaştırmakta, radikalleştirdikleri ve kültürel iktardan kopardıkları kişileri ise kendi bünyelerine katmaları çok daha kolay hâle gelmektedir.

Çevrim İçi Propaganda, Radikalleşme ve Terör Örgütüne Katılım

Terör örgütleri, çevrim dışı yöntemleri kullanmaya devam etseler de çevrim içi propaganda sürecini önemli ölçüde IŞİD'le birlikte güçlü bir şekilde kullanmaya başlamış, örgütün yüksek çözünürlüklü, montaj ve kurgu gibi boyutları olan görsel içerikleri IŞİD'i bu alanda ön plana çıkarmıştır. Çevrim içi propaganda, internet vasıtasıyla erişilebilecek her araç için üretilen yazı, görüntü, ses, oyun gibi dijital ortamlarda terör örgütlerinin savundukları veya karşı ol-

⁶ Ronen Zeidel, "The Dawa'ish: A Collective Profile of IS Commanders", *Perspectives on Terrorism*, Vol. 11, No 4, 2017, p. 16-28.

⁷ Samantha Mahood and Halim Rane, "Islamist Narratives in ISIS Recruitment Propaganda", *Journal of International Communication*, Vol. 21, No 1, 2017, p. 21.

⁸ Kabir Taneja, "Reviewing the evolution of pro-Islamic State propaganda in South Asia", *Observer Research Foundation (ORF)*, 6 January 2022.

⁹ Weeda Mehran et. al., "The depiction of women in jihadi magazines: a comparative analysis of Islamic State, Al Qaeda, Taliban and Tahrir-e Taliban Pakistan", *Small Wars & Insurgencies*, 2020, p. 1-27.

dukları içerikler üretilmesini kapsamaktadır. Çevrim içi propaganda geleneksel anlamda yazı, video ve fotoğraf temelinde oluşurken nispeten yakın dönemde, daha çok IŞİD'le birlikte, internet aracılığıyla propaganda sürecinin önemi terör örgütleri tarafından kabul edilmiş, bu nedenle çevrim içi propagandaya müzik, video oyunları, çizgi filmler gibi unsurlar eklenerek propaganda alanı genişletilmiş, üretilen içeriklerin kalitesi artırılarak derinleştirilmiştir.

İnternet, diğer bir açıdan hazır ve kolay erişilebilir içerik sunması itibarıyla kendi kendine radikalleşme (self-radicalization) sürecinde önemli bir rol de oynamaktadır. Çevrim dışı şartlarda sosyalleşerek radikalleşen kişilerin tersine internette zaman geçirerek kendi kendine radikalleşen birçok örnek de mevcuttur. Zira sosyal medya platformlarında ve forumlarda tetiklenmiş bir bireyin tetiklendiği hususta daha fazla içerik bulması çevrim dışı ortamlara göre çok daha mümkün hâle gelmiştir.¹⁰

Terör örgütlerinin Z kuşağı olarak da tabir edilen 2000'li yıllarda doğan kişilere olarak hitap etme ihtiyacı, örgüt söylemlerini ve propaganda içeriklerini de yeniden düzenlemelerine neden olmuştur. Bu doğrultuda yeni dönemde terör örgütlerinin ve sempatizanlarının eğlence diline özel bir önem atfettileri görülmektedir. Eğlence diliyle kastedilen, Caps, Memes, Comics gibi içerikler olup bu içeriklerde bir yandan sahip olunan ideolojik unsurlar savunulurken diğer taraftan da karşı taraf olarak görülen değer unsurları aşağılanabilmektedir.

Müzik, terör örgütleri tarafından bir propaganda aracı kullanılan unsurlardan birisidir. IŞİD'in yayımladığı hip hop tarzındaki bir parça bu konuda önemli bir örneklik teşkil etmek-

tedir. Sheikh Terra tarafından "Dirty Kuffar" adı ile paylaşılan müzik parçası, dünya genelinde milyonlarca bilgisayar tarafından indirilmiş, bu şekilde terör örgütünün propagandası milyonlarca eve ulaştırılmıştır. Diğer bir örnek ise Deso Dogg olarak da bilinen eski Alman rapçi Abu Maleeq'tir. Abu Maleeq, seçtiği sözlerinde ABD'ye yönelik yoğun eleştirilerde bulunmakta, ABD'nin Pakistan'daki drone saldırılarını eleştirmektedir.¹¹ Dolayısıyla müzik, terör örgütleri tarafından çevrim içi propagandanın bir parçası hâline getirilmiş, elaman kazanma sürecinde ideolojik içerikleriyle önemli radikalleşme unsurlarından biri olmuştur.

Video oyunları, çevrim içi propagandanın son dönemde gelişen bir parçası olarak dikkat çekmektedir. Çevrim içi olarak oynanan oyunlarda terör örgütleri kendi ideolojileri çerçevesinde oyunlar kurgulamakta, bu oyunları oynayan kişiler ise dijital platformda dahi olsa ideolojilerini bir anlamda pratik etmiş olmaktadır. Örneğin oyuncular, "Night of Bush Capturing" adlı oyunda eski ABD Başkanı George W. Bush'un vurulması senaryosu üzerinden bireysel bir tecrübe edinmektedirler. Öte yandan, Hizbullah tarafından üretilen "Special Force" oyunu ise oyuncuları İsrail kuvvetlerini yenerek ideolojik tatmin sağlamayı hedeflemektedir.¹² Özellikle küçük yaşlardan itibaren birçok çocuk ve gencin vaktinin önemli bir kısmını bilgisayar oyunları ile geçirdiği, bu süreçte çoğu zaman aileleri tarafından kontrol dışında tutuldukları hesaba katıldığında video oyunlarının çocukları ve gençleri radikalleştirerek terörize edebileceği, yeri geldiğinde doğrudan terör örgütünün bir parçası hâline getirebileceği değerlendirilebilir.

Animasyon filmler de terör örgütlerinin çevrim içi propaganda için kullandıkları araçlardan

¹⁰ Omenma, Hendricks and Ajaebili, "Al-Shabab and Boko Haram: Recruitment Strategies", p.7.

¹¹ Andrew Dornbierer, "How al-Qaeda Recruits Online", *The Diplomat*, 13 September 2011.

¹² Andrew Dornbierer, "How al-Qaeda Recruits Online", *The Diplomat*, 13 September 2011.

birisi olarak gittikçe daha fazla önem kazanmaktadır.¹³ Çizgi film veya animasyon tarzında oluşturulan filmler özellikle çocukları hedef almakta, ideolojik açıdan ne izlediğiyle ilgili bilgi sahibi olmayan çocuklar bu filmlerle ideolojik bir zemine çekilmeye çalışılmaktadır. Örneğin, "al-Qaeda in the Arabian Peninsula" adıyla yayımlanan animasyon, el-Kaide adına propaganda yapmakta bu durum çocukların internet ortamında diğer birçok tehlikeli içerikle birlikte kontrol edilmesi gerekliliğini daha fazla hissettirmektedir.¹⁴

Çevrim içi içeriklerden videolar, müzikler, görsel içerikler gibi unsurlar radikalleşme sürecinde bir tetikleyici unsur olmaktadır. Fakat radikalleşme için tüm bunlar yetmemekte, daha fazlası gerekmede, bu yoğunlaşma sürecini ise forumlar, bloglar ve sosyal medya araçları gibi daha fazla zaman ayrılabilir, tartışılabilir ve daha derinlikli bilgiler edinilebilecek ortamlar sağlamaktadır. Tetiklenmeden sonraki, yani eleman kazanma sürecinde ikinci aşama olarak değerlendirilebilecek bu platformlar, kişilere korunmuş bir ortam sunarken bu ortamlarda hangi fikirlerin barınabileceğine yine aynı kişinin karar vermesinden dolayı zamanla benzer görüşlerin tekrarına maruz kalmasına ve kendi kendisini doğrulamasına neden olmaktadır. Eko Çemberi (Virtual Echo Chambers) olarak da adlandırılan bu sistemde genellikle insanlar kendi görüşlerini destekleyen hesapları takip etmekte, bu durum ise kendi kendisini bir çembere almasına neden olmaktadır.

Çevrim içi propagandanın yoğunlaşma içeren kısımlarından birisi olarak forumlar, kişilerin kendi görüşlerini ortaya koyabildikleri ilk platformlardan birisi olarak ve hâlen dahi etkinlik-

lerini sürdürmeleriyle önem arz etmektedir. El-Kaide ve IŞİD'in de etkin bir şekilde kullandığı forumlarda insanlar genellikle aile, okul, sokak gibi gündelik hayatın geçtiği ortamlarda öğrenmedikleri ve ideolojik açıdan temelden sarsıcı bazı iddialarla karşılaşmakta, bu iddiaları teyit edebilecek alternatif görüşlerle karşılaşmadıkları takdirde yüksek ihtimalle bu görüşlerin etkileri altında kalmaktadırlar. Zira birçok insanın gündelik hayatında ismini dahi duymadığı tarihî kişi ve kaynaklar buralarda zikredilmekte, bu durum radikalleşme sürecindeki kişi üzerinde derinlikli bilgi olduğu yanılgısıyla tesirde bulunmaktadır. Oysa buralarda çoğu sefer ya bağlamından koparılmış ya da sadece belli görüşleri ön plana çıkaran bilgi ve görüşler gündeme getirilmekte, farklı perspektiflere yer verilmemektedir. Terör örgütleri bu forumlar aracılığıyla bir yandan radikalleşme sürecini güçlendirirken diğer yandan da bir çekim merkezi oluşturmakta, kendisine çevre edinemeyen fakat meyli olan kişilerin buralarda terör ağına dâhil olmalarını sağlamaktadır. Örneğin, ABD New York'taki Times Meydanı'nda bomba yüklü bir araçla saldırı yapma planında olan fakat yakalanarak hedefine ulaşamayan Faisal Shahzad'ın tamamen bahsi geçen forumlar üzerinden radikalleştiği belirtilmektedir.¹⁵

Video, müzik, animasyon ve oyun gibi çevrim içi içeriklerle radikalleşme sürecine dâhil olan kişinin forumlar ve sosyal medya aracılığıyla yoğunluk kazanma döneminin ardından son aşama artık terör örgütüne dâhil olmadır. Terör örgütüne dâhil olmak, sadece doğrudan örgütün içine girmek anlamına gelmemekte, aynı zamanda terör ağına dâhil olarak coğrafi açıdan bir değişikliğe gitmeksizin bulunduğu

¹³ "Handbook on Children Recruited and Exploited by Terrorist and Violent Extremist Groups: The Role of the Justice System", United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 2017, p. 12.

¹⁴ Andrew Dornbierer, "How al-Qaeda Recruits Online", *The Diplomat*, 13 September 2011.

¹⁵ Andrew Dornbierer, "How al-Qaeda Recruits Online", *The Diplomat*, 13 September 2011.

yerde bir eylem gerçekleştirme şeklinde de kendisini gösterebilmektedir. İnternet üzerinden radikalleşen bireyin aynı yolla kurduğu bağlantılar sayesinde, gitmek ya da kalmak şeklinde her iki yolu da seçmesi mümkün olabilmektedir. Kimi radikalleşmiş bireyler bir an önce terör örgütüne gitmeyi seçerken kimileri de bulunduğu yerde kalmayı tercih etmekte, ilerleyen zamanlarda bulundukları bölgelerde bir terör eylemi gerçekleştirme yolunu seçebilmektedir.

Terör örgütleri internet üzerinden sadece radikalleştirici içerikler sunmamakta, aynı zamanda radikalleşen bireyler için terör eylemi gerçekleştirebilecekleri içerikler de üretebilmektedir. Örneğin IŞİD, bıçak kullanımı, bomba yapımı ve benzeri teknikleri internet içerikleri üzerinden potansiyel üyelerine sunmakta, sıkı bağlar kurmaksızın terör eylemleri gerçekleştirilmesinin zeminini oluşturmaktadır. Özellikle kendi kendine radikalleşen kişilerin terör örgütlerine isteyerek veya imkân bulamamaktan kaynaklanan katılımlarının olmadığı durumlarda bu içerikler son derece hayati bir öneme sahip olmaktadır. Radikalleşmiş bir kişinin kanalize olduğu ideolojik hedeflerine ulaşabilmesi, terör örgütünün doğrudan içerisinde yer alması da bu araçlarla mümkün hâle gelebilmektedir.

Öte yandan tüm bu içeriklerin en çok dolaşıma girdiği platformlar genel itibarıyla sosyal medya olarak adlandırılmakta, bunların en önde gelenleri ise Youtube, Twitter, Facebook, Instagram, Tiktok, WhatsApp, Line, Viber ve Telegram olarak değerlendirilmektedir. Sosyal medya platformları her türlü içeriğin geniş kitlelere ulaştırılması sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Daha önce bahsedilen eko çemberleri vasıtasıyla zaten belli bir da-

raltılmış duyma alanına sahip bireylerin takip ettikleri hesaplar aracılığıyla ulaştıkları postlar bir yandan ilgi duydukları içerik ve gelişmelere dair hızlı haber almalarını sağlarken diğer yandan da aynı çemberin içindeki diğer kişilerle de etkileşime girmelerine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla anonimliğin belli ölçüde korunabildiği çevrim içi platformlarda terörist propagandaya ulaşmak oldukça kolaylaşmakta, bu yönüyle terörle mücadele sürecinde göz ardı edilemez bir öneme sahip olmaktadır. Sosyal medya platformları terör örgütlerinin hedef kitlelerini de genişletmelerine izin vermektedir. Örneğin, ABD'de Yahudi bir baba ve Katolik Hristiyan bir annenin çocuğu olan ve 17 yaşında sosyal medya üzerinden yaptığı takiplerden etkilenecek Müslüman olan Adam Yahiye Gadahn, el-Kaide'nin çevrim içi propagandasının etkisiyle dönüşmüş, zamanla radikalleşmiş ve eş-Şebab'ın Youtube'daki önemli savunucularından birisi hâline gelmiştir.¹⁶

Değerlendirme

El-Kaide ve IŞİD başta olmak üzere terör örgütlerinin eleman kazanma yöntemleri incelendiğinde radikalleşme ve propaganda kavramlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Terör örgütüne katılım süreci genel itibarıyla bir yandan örgütün çabaları diğer yandan bireyin çabaları doğrultusunda gerçekleşmekte, bu açıdan propaganda ve radikalleşme kilit kavramlar hâline gelmektedir. Geleneksel olarak kültürel iktidar açısından buldukları açıklardan nüfuz ederek sosyalleşme alanlarını kontrol etmeye çalışan, bu noktada broşür, dergi, kitap gibi araçları kullanarak kişileri terör örgütüne kazandırmayı hedefleyen strateji, internetin terörizm amacıyla kullanılmaya başlanmasıyla birlikte dönüşüme uğramıştır. İnternet, terör örgütlerinin propagandasına imkân tanınması,

¹⁶ Akemi Takeoka Chatfield, Christopher G. Reddick and Uuf Brajawidagda, "Tweeting Propaganda, Radicalization and Recruitment: Islamic State Supporters Multi-Sided Twitter Networks", *Proceedings of the 16th Annual International Conference on Digital Government Research: Digital Government and Wicked Problems: Climate Change, Urbanization, and Inequality* [Association for Computing Machinery (ACM)], 2015, p. 243.

terör örgütlerine ulaşımı kolaylaştırması ve eko çemberleriyle kişinin kendi sosyal sınırlarını belirlemesine imkân tanınması açısından terör örgütlerinin eleman kazanma sürecinde son derece önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla artık terör örgütleri geleneksel olarak sürdürdükleri çevrim dışı propaganda sürecine interneti de dâhil ederek çevrim içi propagandayı eleman kazanma yöntemleri arasında dâhil etmişlerdir. Terör örgütleri çevrim içi ortamlarda kendi videolarını, kitaplarını, müziklerini, video oyunlarını ve daha birçok araçla ideolojilerini yayarak insanları radikalleştirmek ve kendi bünyelerine katmak üzerine bir strateji benimsemişlerdir.

Terör örgütlerinin eleman kazanma sürecinde kullandıkları çevrim dışı ve çevrim içi araçların daha çok belli hassasiyet durumlarında etkili olduğu görülmektedir. Bu hassasiyetleri, ekonomik şartlar, coğrafi yakınlık ve güvenlik eksikliği, aile ve sosyal medya bağlarındaki açıklar, sosyal ve politik marjinalleşme, şiddet içeren propagandaya maruz kalma olarak sıralamak mümkündür.¹⁷ Bu noktalar kişileri terör örgütleri için elverişli bir hâle getirmekte, aile, yakın çevre ve yaşanan şartların etkisiyle çevrim dışı veya çevrimiçi terör propaganda-sına maruz kalan kişinin zamanda şiddeti bir araç olarak benimsemesine neden olmakta ve sonuçta terör örgütüne katılımı sonuçlanabilmektedir.

El-Kaide ve IŞİD özelinde bakıldığında zaman, terör örgütlerinin "Ümmetin Sonu, Savaş Çağrısı, Küffarla Savaş" gibi kavramların yanı sıra Batı merkezli ideolojilerin kadına biçtiği rol üzerinden de eleştirel bir söylem geliştirdikleri, bu söylem unsurlarını gerek çevrim dışı gerek çevrim içi propaganda süreçlerinde kullana-

rak etkileri altına aldıkları kişileri radikalleştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Örneğin IŞİD, Asya'da çıkan bir yayınında "Kalemlerimiz küf-farın kalbinde bir hançer gibidir" ifadesini kullanarak savaşın sadece sahada silah ve bombalarla yapılmadığını, kültürel alanın da savaşın bir parçası hâline getirildiğini göstermiştir. Öte yandan yine IŞİD, internet ortamında örgütün propagandasını yapan, örgüt tarafından üretilen içeriklerin yayılımı için uğraşan kişileri "çevrim içi savaşçılar" olarak tanımlamış, internet üzerinden propagandaya verdiği önemi göstermiştir.¹⁸

El-Kaide ve IŞİD'in eleman kazanma yöntemleri incelendiğinde kullandıkları tekrarlanan bazı söylemlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunları cihadın bir görev olduğu temelinde birleştirmek mümkündür. El-Kaide ve IŞİD, küresel bir görev bilinci temelinde insanları savaşa davet etmekte, bu savaşın Müslümanlar için bir vazife olduğunu dile getirmektedir. Terör örgütlerinin küresel görev çağrısının temelinde diğer birçok örgütte olduğu gibi biz ve onlar dikotomisi bulunmakta, ötekiyle mücadele sürecinde "biz"in içerisindeki "sen"e görev verilmektedir.¹⁹ Kendisine hitap edildiğini ve üzerine bir görev düştüğünü düşünen radikalleşmiş birey ise bu çağrıya cevap vermeye meyilli hâle gelmektedir.

Çevrim içi propagandayla mücadele sürecinde içeriklerin hedef kitleye ulaşmadan engellenmesi hayati bir öneme sahiptir. İçerikler her ne kadar bir süre sonra platformlardan kaldırılrsa da geniş kitlelere ulaşmış bir içeriğin silinmesi insan hafızaları üzerinde bir etkide bulunmamakta, propaganda nispi de olsa hedefine ulaşmaktadır. Bu nedenle Facebook, Youtube, Twitter gibi dev şirketlerin terör propaganda-

¹⁷ Jessica Trisko Darden, "Tackling Terrorists' Exploitation of Youth", *American Enterprise Institute (AEI)*, 2019, p. 8.

¹⁸ Taneja, "Reviewing the evolution of pro-Islamic State propaganda in South Asia".

¹⁹ Michael Shaw and Priyantha Bandara, "Marketing Jihad: The Rhetoric of Recruitment", *Journal of Marketing Management*, Vol. 34, No. 15-16, 2018, p. 1331.

siyla mücadele sürecinde önemli görevler üstlenmeleri gerekmektedir. Öte yandan sosyal medya üzerinden terörist propagandanın önlenmesiyle ilgili temelde iki görüşün bulunduğu belirtilmektedir. Birinci görüş terörle mücadele kapsamında hesap kapatma, içerik silme, bireysel verilere erişim gibi yapılabilecek her şeyin yapılması gerektiğini belirtirken, ikinci görüş bu mücadelenin daha sınırlı bir şekilde yürütülmesi, özellikle kişisel özgürlük alanlarının ihlal edilmesinin başka açılardan doğuracağı sakıncalar nedeniyle ihlal edilmemesi gerektiğini savunmaktadır.²⁰ Birçok ebeveynin çocuklarının çevrim içi ortamlarda hangi içeriklerle muhatap olduklarına yönelik farkındalığı yetersiz konumdadır. Bu nedenle

bir yandan çevrim içi içeriklerin denetiminin gerçekleştirilmesi gerekirken diğer yandan da ailelerin bu konu bilinçlendirilmesi için çalışmalar yapılması elzem görünmektedir.

Son olarak çevrim dışı propagandayla çevrim içi propaganda arasındaki etkileşimin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Zira çevrim içi ortamlarda radikalleşen ve terör örgütlerine katılan bireylerin, geldikleri yerde bulunan çevreleriyle temas kurmaları ve onları da terör örgütüne dâhil etmeye çalışmaları bilindik bir olgudur. Örneğin, IŞİD'e yönelik Batı'dan ilk katılımlar önemli ölçüde örgüte katılarak Irak ve Suriye'ye giden, buradaki şartlardan memnun olan ve kendi çevrelerini oraya davet eden insan örnekleriyle doludur.²¹

²⁰ Maggie Rowland, "Jihad 2.0: The Power of Social Media in Terrorist Recruitment", *Homeland Security Digital Library*, 08 February 2017.

²¹ Evan Perez, "Why ISIS is luring so many Americans", *CNN Politics*, April 2015.

DERADİKALİZASYON PROGRAMLARI ÖRNEKLERİ

El-Kaide ve IŞİD başta olmak üzere terör örgütleri eleman kazanma yöntemleriyle varlıklarını devam ettirirken, dünyanın farklı merkezlerinde gerçekleştirdikleri terör saldırılarıyla küresel bir tehdit olmayı da sürdürmektedir. Özellikle YTS ve IŞİD ardılı kimselerin durumu başta Avrupa olmak üzere dünya ülkelerinin gündeminde önemli bir yer edinmiştir. Çalışmanın bu kısmında dünyada yürütülen farklı deradikalizasyon programlarından dikkat çeken örnekler ele alınarak bu programların başarılı olma durumu ele alınacaktır. Bu bağlamda seçilen örnekler, deradikalizasyon sürecine yönelik oluşturduğu önemli programlarla belirli bir başarı kaydeden İngiltere; Avrupa Birliği (AB) genelinde en fazla YTS'ye sahip olan ve kendi sınırları içerisinde birçok kez terör saldırısına uğrayan Belçika; sahip olduğu yüksek genç nüfus yapısıyla radikalleşmeye oldukça yatkın bir görüntü çizen ve terörle mücadele kapsamında yürüttüğü programlarla dikkat çeken Endonezya; radikalleşmeyle mücadelesi Nazi dönemi sonrasına kadar dayanan ve programların uygulanmasında proje finansörü

olarak öne çıkan Almanya; özellikle kolonileştirdiği ülkelerde ortaya çıkan görece yoğun radikalleşme itibarıyla uyguladığı deradikalizasyon programı önemli görülen Fransa ve son olarak Avrupa'da kişi başına düşen en yüksek ikinci YTS sayısına sahip ve dünyanın müreffeh bölge ülkelerinden birisi olarak radikalleşmeyle mücadele eden Danimarka olmuştur.

I. İNGİLTERE VE DERADİKALİZASYON

IŞİD'in Irak ve Suriye'de yükselişe geçişi ve belirli bir alan hâkimiyeti elde etmesi neticesinde, çok sayıda yabancı terörist savaşçı (YTS) örgüte katılma amacıyla kaynak ülkelerden ayrılarak bu bölgelere yönelmiştir. IŞİD'in sosyal medyayı kullanarak örgüt bünyesine eleman kazandırma girişimlerini siber alana yayması sonucunda birçok İngiliz vatandaşının da YTS olarak bu bölgelere savaşmak için gittiği tespit edilmiştir. Örgütün, faaliyet gösterdiği ülkelerde güç ve zemin kaybettiği zaman diliminde ise Batılı ülkeler, savaş deneyimi ka-

zanan YTS'lerin geri dönmesi ve eylemlerini kaynak ülkede gerçekleştirmesi problemiyle karşı karşıya kalmıştır.²² Bu durum, beraberinde modern hukuk normlarının ötesinde birtakım uygulamaları da gerektirmektedir. Zira, radikal gruplar bünyesinde eylem sahasında gerçekleşen faaliyetler hakkında delil toplamak ve bunlara dair ilgili şahıslara hukuki müeyyidelerin uygulanması noktasında önemli zorluklar söz konusudur. Terör faaliyetlerinin İngiltere sınırları içerisinde de yaşanmasıyla bu tür eylemlerin engellenmesi kapsamında deradikalizasyon programlarının geliştirilmesi konusu kamuoyuna açık bir şekilde gündeme getirilmiştir. Programların ortaya çıkışında, özellikle 7-25 Temmuz 2005 tarihlerinde Londra'da gerçekleştirilen ve terör örgütü el-Kaide tarafından üstlenilen bombalı saldırıların ciddi bir etkisi olmuştur. Kısa aralıklarla gerçekleştirilen bu iki saldırının ardından, hükümet tarafından terörle mücadele yasalarında bir dizi değişiklik yapılması yönünde adımlar atılmak istenmiştir. İngiltere başta olmak üzere, Batı ülkeleri genelinde terörle mücadele birimlerinin, özellikle 2005 yılı sonrasında radikalleşmeye karşı mücadele programları oluşturmaya başlaması dikkat çekmiştir.²³

Dönemin İngiltere Başbakanı Tony Blair düzenlediği bir basın toplantısında hâlihazırda geçerli olan mevcut terörle mücadele yasasına ek olarak, on iki maddelik bir planın uygulamaya konulacağını duyurmuştur. Plan dâhilinde, terörizmi teşvik eden veya savunan kişilere karşı daha sert bir tavır alınması, potansiyel olarak terörist görülen bireylerin istihdamının engellenmesi, bu kişilerin İngiltere sınırları içerisinde barındırılmaması veya ülkeye giriş yapmasının zorlaştırılması gibi önlemler yer

almıştır. Ek planda yer alan önermeler gerek insan hakları gerekse diğer temel haklar çerçevesinde sıklıkla eleştirilmiştir. Reddedilen öneriler arasında özellikle, terör zanlılarının 90 güne kadar gözaltında tutulmasını ve camilerin kapatılmasını öngören maddeler yer almıştır. Gerçekleştirilen tartışmalar neticesinde söz konusu terör yasası Nisan 2006'da yürürlüğe girmiştir.²⁴ Terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler devam ederken, 22 Mayıs 2017 tarihinde Manchester'da gerçekleştirilen bir bombalı saldırı da IŞİD tarafından üstlenilmiştir. İngiltere, gerçekleştirilen saldırılar ve önlenen girişimlerin gölgesinde terörle mücadele politikalarını güncellemiş ve deradikalizasyon bağlamında dünyada ortaya konulan programlar arasında dikkat çeken bir yöntem geliştirmiştir.

a. Radikalleşmeyle Mücadele Kapsamında Yürütülen Programlar

İngiltere'de yürütülen deradikalizasyon politikasının merkezini sivil toplum oluşturmaktadır. Sivil toplumun tercih edilmesindeki ana sebep ise devlet ve ona bağlı güvenlik güçlerinin hedef kitleyi güvenlikleştirme eğilimlerinin daha yüksek olmasıdır. Ülkede yaşanan radikalleşme tecrübesinde farklı bir yapıya sahip olan hedef kitleyle iletişimin daha kolay olabilmesi adına, sivil toplumun radikalleşmeyle mücadeledeki önemi sıklıkla vurgulanmaktadır ancak merkeze sivil toplumun yerleştirilmesi, radikalleşme probleminin önüne geçilmesinde tek başına yeterli olmamaktadır.

2005 Londra saldırısı sonrasında İngiltere'nin bürokratik yapısı ve toplumsal tabanında radikalleşme tehdidinin yeniden nitelendirilmesi, olası tehditlerle mücadele edilmesi ve bu

²² Alex P. Schmid, "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review", *International Centre for Counter Terrorism- The Hague*, March 2013.

²³ Kris Christmann, "Preventing Religious Radicalisation and Violent Extremism A Systematic Review of the Research Evidence", *Youth Justice Board*, 2012.

²⁴ Clare Feikert-Ahalt, "The UK's Legal Response to the London Bombings of 7/7", *Law Library of Congress*, 13 May 2013.

hususla bir iş birliğinin geliştirilmesi konuları öncelik hâline gelmeye başlamıştır. Özellikle Blair hükûmetiyle birlikte yürütülen politikalar kapsamında proaktif bir yaklaşım geliştirilmiştir. Terörle mücadele edebilmek için oluşturulan *Contest* programıyla yenilikçi bir tavır ortaya konmaya çalışılmıştır. Terör uzmanları tarafından da kabul gören ve desteklenen bu programın amacı, ülkenin terörle mücadelesinin güçlendirilmesi ve ileride meydana gelebilecek terör saldırılarının önlenmesi olmuştur. Programla bireylerin endokrinasyonu engellenmeye çalışılmaktadır. Böylelikle radikalleşme temelli problemlerin sıkı askerî tedbirlere başvurulmadan çözülebileceği düşünülmüştür.²⁵

Contest programının genel amacı, ülkedeki insanların terörizm tehdidinden uzak kalarak güvenli bir şekilde yaşaması ve mevcut risklerin azaltılmasıdır. Programın öncelik noktası ise kısa vadede acil güvenlik önlemlerinin alınmasıdır. Programın ilk aşamasında radikalleşmeyi onaylayan ve hatta destekleyen kişi veya gruplar tespit edilmektedir. İkinci aşamasında

ise cami, okul, toplum merkezleri, hapisane ve internet gibi platformlarda radikalleşmenin yayılmasının önlenmesi üzerine bir süreç takip edilmektedir.²⁶ Yürütülen programın, *Önleme (Prevent)*, *İzleme (Pursue)*, *Koruma (Protect)* ve *Hazırlık (Prepare)* olmak üzere dört ana unsuru mevcuttur. Önleme programı, radikalleşmenin nedenlerine odaklanırken, izleme programı, terör saldırılarının durdurulması için yapılan tüm faaliyetleri içermektedir. Koruma programında ise terör örgütü üyeleri ve finansal destekçileri üzerinden araştırma faaliyetleri yürütülmektedir. Ayrıca bu unsur kapsamında radikalleşmeye karşı özel bir eğitim ve rehberlik hizmetleri verilmektedir. Böylelikle radikalleşmenin kolayca hedef alabileceği kitlelerin, örgütlerin çağrısına karşı daha dirençli bir hâle getirilmesi istenmiştir. Hazırlık programında ise herhangi bir terör saldırısına hazırlıklı olma ve saldırının olası etkilerini azaltma ön plandadır. Bu aşamada yerel toplulukların radikalleşmeye karşı dirençli hâle getirilmesi ve Müslüman grup veya liderlerinin ılımlaştırılması hedeflenmektedir.²⁷

²⁵ Gwen Griffith Dickson, Andrew Dickson, and Robert Ivermee, "View of Counter-Extremism and De-Radicalisation in the UK: A Contemporary Overview", *Journal for Deradicalization*, 2014.

²⁶ "The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism", *HM Government*, No 8, June 2018, p. 1-89.

²⁷ "The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism."

Şekil 1: Contest Risk Azaltma Modeli.

Önleme	İzleme	Koruma	Hazırlık
İnsanları terörist olmaktan ve terörü desteklemekten korumak.	Birleşik Krallık ve yurt dışında meydana gelen terör eylemlerini durdurmak.	Birleşik Krallık'ta veya denizaşırı ülkelerde terörist saldırıya karşı korumayı güçlendirmek.	Terör eylemi meydana gelmesi durumunda etkisini azaltmak.
Birincil Sonuç			
Niyeti Azaltma	Terörü Azaltma	Güvenlik Açığını Azaltma	Etkiyi Azaltma
Stratejik faktörleri ele almak: Aşırılık Çatışma ve istikrarsızlık Teknolojideki gelişmeler			
Genel etki			
Riski Azaltma			

Kaynak: The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism.

Önleme stratejisinin karşılaştığı önemli bir sorun, sivil toplumun katılım payı olmadan gerçekleştirilmesinin mümkün olmamasıdır. Programa katkı sağlanması ise halk tabanında farklı tepkilere neden olmuştur. Özellikle İngiltere'de bulunan Müslüman toplumun bu program karşısında ikiye bölündüğü gözlemlenmiştir. Hükûmete şüpheli yaklaşan kesimler, program karşıtı bir tavır sergilemiştir. Din eğilimli radikalleşmeye karşı kanıt temelli ve yeterli araştırmaların da bulunmaması deradikalizasyon sürecinin nasıl bir metodoloji izlemesi gerektiği konusunda soru işaretleri oluşturmuştur. Radikalleşme nedenlerinin tespiti ve önleme mekanizmalarının kurulması hususlarında yaşanan zorluklar, önleme programının ilerleyişini olumsuz etkileyen en önemli faktörler olmuştur. Radikalleşme temelinde ırkçılık ve dışlanma deneyimlerinin etkili olduğunu savunan kesimlerle radikalleşmeyi doğrudan İslam ile ilişkilendiren kesimler arasında yaşanan tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Programın karşılaştığı ikinci bir zorluk ise Müslüman toplum içerisindeki farklı

akımların suçlanması olmuştur. İlgisi olmadığı halde bazı grupların radikallikle bağlantılı gösterilmesi, programın uygulanmaya başlandığı ilk yıllarda metodolojik olarak yanlış kararlar alınmasına sebep olmuştur.

Programın uygulanmaya konulduğu ilk safhalarda Müslüman toplum arasındaki kitlelerden hangisiyle iş birliği yapılacağı konusunda yeterli derinlikte araştırmaların yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu sorun, programın işleyiş sürecinde elde edilen deneyimler üzerinden aşılmaya çalışılmıştır. Böylelikle önleme programı kapsamında dört temel model ortaya konulmuştur. İlk model, İslam'ı doğru bir şekilde anlatacak grupların belirlenmesi ve desteklenmesidir. Örgütlerin İslam dinini, şiddet yanlısı olacak şekilde yanlış yorumladığı ve radikalleşmenin temellerinin de bu hataya dayandığı fikriyle hareket edilmiştir. İkinci modelde, modern ve seküler yapılarla herhangi bir fikri çatışma içerisinde olmayan "İngiltere tarzı" olarak nitelenen bir İslami anlayışın gelişmesi teşvik edilmiştir. Bu kapsamda dinî farklılıklar

Şekil 2: Önleme (Prevent) Modeli.

Kaynak: The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism

çerçevesinde yaşayan İngiltere toplumunun birbirine bu şekilde entegre olabileceği ve radikalleşmenin önüne geçilebileceği fikriyle hareket edilmiştir. Üçüncü modelde, hedef topluluk içerisindeki kanaat önderlerinin tespiti ve onlar üzerinden grubun tamamı üzerinde bir etki kurulabilmesi amaçlanmıştır. Son modelde ise operasyonel olarak etkili olabilecek tüm kişilerle iş birliği yapmanın mümkün olduğu üzerinden hareket edilmiştir.

İngiltere'de aşırılık yanlısı faaliyetlere dâhil olanlar için birden fazla deradikalizasyon programı yürütülmektedir. Bunlar arasında:

- "Sağlıklı Kimlik Müdahalesi" (HIH-Healthy Identity Intervention)
- "Örgütten Vazgeçirme ve Bağlarını Koparma" (DDP-Desistence and Disengagement Programme)
- Channel ön plana çıkan programlar arasında yer almaktadır.

HIH, İngiltere'de aşırılık yanlısı veya suç işleme potansiyeline sahip olanlara yönelik uygulanan ilk programlardan biridir. İnsanları radikalleşme ve şiddete varan aşırılıkçılığa iten nedenler, programın hedeflediği iki ana husustur. Program neticesinde bireyin belirli bir gruba veya ideolojiye katılımı en aza indirgenerek, radikal eğilimli suçların işlenmesi önlenmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda müdahale süreci bire bir yürütülmektedir. HIH temelinde aşırı sağ veya terör suçlarından hüküm giyenlere yönelik geliştirilmiştir.²⁸

DDP ise Contest programının önleme unsuru dâhilinde geliştirilmiştir. Radikalleşmeye iten sebeplerle mücadele etmek için tasarlanmış yoğun şekilde uygulanan bir dizi özel müdahale ve destek programlarından oluşan DDP, HIH'nın tamamlayıcısı konumundadır. Mentorluk, psikolojik destek, dinî ve ideolojik tavsiyeleri içeren program, terör mahkûmlarına veya şartlı tahliye edilen bireylere yönelik uygulan-

²⁸ Claire Brader, "Extremism in Prisons: Are UK Deradicalisation Programmes Working?", *UK Parliament- house of Lords Library*, 11 June 2020.

maktadır.²⁹ Hükûmet yetkilileri, DDP'nin bireylerin terörizmden kurtulmalarını ve topluma yeniden entegre edilmelerini desteklemek amacıyla koruyucu faktörler içeren bir tasarı olduğunu açıklamıştır.

Bunların dışında radikalleşmeye karşı, kırılan ve savunmasız gruplara destek sağlamak amacıyla uygulanan bir diğer yöntem de Channel projesidir.³⁰ Bu proje, Contest programıyla bağlantılı bir şekilde oluşturulmuştur. Amacı, önleyici stratejinin yerel düzeyde yayılmasını sağlamaktır. Program içerisindeki aşamalar dinî veya ideolojik bir argüman içermemektedir. Belirlenen amaç doğrultusunda projenin ana ortağını da yerel topluluklar oluşturmaktadır. Buna paralel olarak yerel yönetim birimleri polisle iş birliği yapmakta ve şüpheli

kişi veya gruplara müdahale edilebilmektedir.³¹ Bu program, hapisanelerde uygulanan diğer deradikalizasyon programlarından farklı olarak topluma açık bir şekilde oluşturulmuştur. Gönüllülük ve katılımcı kimliğinin gizliliğinin sağlanması esasına dayanmaktadır.³² Hapis cezasına çarptırılan insanlara yönelik de uygulanabilir ancak söz konusu mahkûmun kısa içerisinde serbest kalması ve bu desteğin sağlanmasına ihtiyaç duyması gibi bazı koşulları içermektedir.³³ Deradikalizasyon programları kapsamında gruplarla iş birliği anlamında kalıcılığıyla ön plana çıkan Channel, ülke genelinde birçok uzmanın kullanmayı tercih ettiği bir yöntem olmuştur. Program sayesinde temas edilen birey ve gruplardan elde edilen veriler terörle mücadele birimleri için de işlevsel bir kaynak hâline gelmiştir.

²⁹ Adrian Goldberg and Helen Clifton, "De-Radicalisation Approach Needs 'fundamental Review' - Prison Officers' Association", *BBC News*, 10 March 2020.

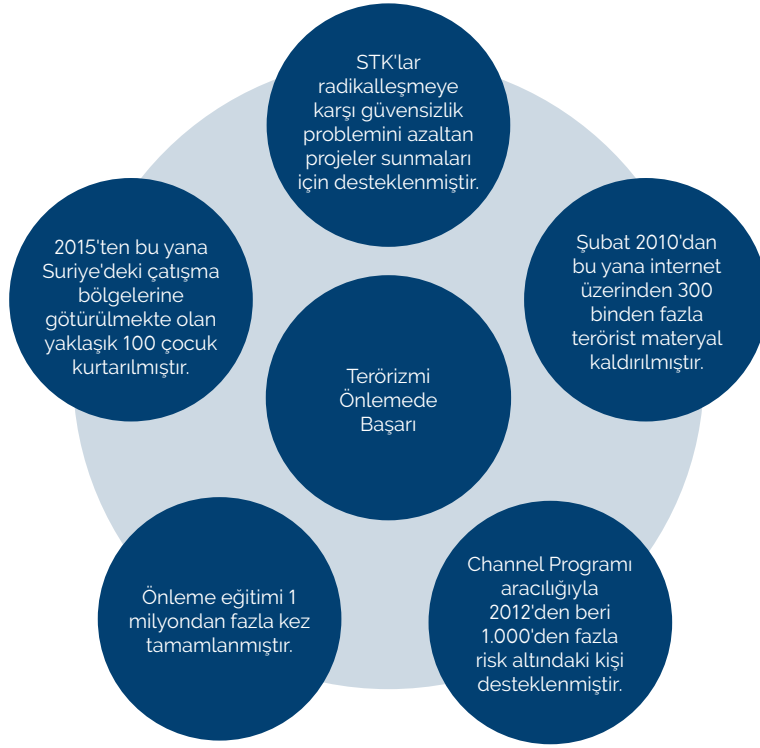
³⁰ Brader, "Extremism in Prisons: Are UK Deradicalisation Programmes Working?"

³¹ Amy Thornton and Noémie Bouhana, "Preventing Radicalization in the UK: Expanding the Knowledge-Base on the Channel Programme", *A Journal of Policy and Practice*, Vol. 13, No 3, 2019.

³² "Prevent and Channel", *Home Office in the Media-UK*, 5 October 2019.

³³ Brader, "Extremism in Prisons: Are UK Deradicalisation Programmes Working?"

Şekil 4: Önleme (Prevent) Programının Önemli Başarıları.

Kaynak: The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism

Deradikalizasyon kapsamında yürütülen erken dönem programları İngiltere için önemli bir kılavuz oluştursa da bazı stratejik zayıflıkları içerisinde barındırmaktadır. Programların başlangıçta sistematik bir şekilde tanımlanmaması, sürecin ilerleyişini zayıf gösteren bir etmen olarak değerlendirilmiştir. Programa dâhil olan uzmanların mücadele edilen örgüt ve ideolojisi hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması ve muhatap alınan kimseler için güven telkin etmemeleri, İngiltere tarafından ortaya konulan bu yöntemlerin önemli bir zafarını oluşturmaktadır. Tutukluluk süreci sona eren radikal eğilimli bireylerin deradikalizasyon programına dâhil olmalarına rağmen yeniden terör saldırılarında bulunması sistemin başarısı noktasında ciddi soru işaretleri oluşturmıştır. Ayrıca yürütülen program genelinde merkezî bir strateji olmaması neticesinde

hapishanelerde dinî eğilimli radikalleşmenin arttığı ortaya konulmuştur. İlaveten programlara katılan kişilerin süreç sonucunda radikallikten tamamen arındırıldığına bilimsel bir göstergesi de yoktur. İngiltere'de devam eden terör eylemleri, mahkûmların tutukluluk süreçleri boyunca "uyuyan hücre" benzeri bir tavır sergilediklerini ve şartlı tahliye oldukları anda sahip oldukları radikal düşüncelerle hareket ettiklerini göstermektedir. Katılımın gönüllülük esasına dayandırılması noktasında terör suçundan hüküm giyen birçok kişinin deradikalizasyon programlarına katılmayı reddettiği bilinmektedir. Serbest bırakılan ve radikallikten arındırılmayan kişilerin tekrar suç işleme girişimlerinde bulunduğu gözlemlenmiştir. Aralık 2019 ve Şubat 2020 tarihlerinde hapishanelerden kısa bir süre önce çıkan ve saldırı girişimlerinde bulunan iki kişiden birinin

tutukluluk sürecinde bu programlara katılmayı reddettiği, diğerinin ise programa katılmasına rağmen eylemlerini tekrar ettiği dikkat çekmiştir. Şubat 2020'deki Streatham saldırısının ardından hükümet, terör suçlarından hüküm giyenlerin şartlı tahliye değerlendirilmesine girmeden önce cezalarının en az üçte ikisini çekmelerini sağlayacak acil durum yasası çıkarmıştır.³⁵ Ancak deradikalizasyon programlarına katılım ve radikallikten uzaklaşma belirtisi gösteren kişiler için sunulan şartlı tahliye hakkını uzatan bu kararın, mahkûmların programa yönelik ilgisini de düşürme ihtimali vardır. Bu hususta dikkat edilmesi gereken asıl nokta, tutukluluk sürecinde gerçekleştirilen programlara katılan kişilerin serbest kaldıklarında tamamen ihmal edilmemeleridir. Son olarak, İngiltere tarafından ortaya konulan programların bütünü ele alındığında radikalleşmenin erken safhalarına odaklanıldığı ve önleme unsuru boyutunda şekillendiği görülmektedir. Yürütülen programların hâlihazırda radikalleşmiş kimseler için uygun olmadığı tespit edilmiştir.

II. BELÇİKA VE DERADİKALİZASYON

Toplumun farklı kesimleri arasında yaşanan entegrasyon proble-

mi, kimlik sorunları ve aşırı sağın yükselişi gibi kök nedenler Belçika'daki radikalleşme oranını artırmıştır. Ülkenin birçok kez kendi topraklarında yetişen radikal bireyler tarafından terör saldırılarına maruz kaldığı gözlemlenmiştir.³⁶ Terör saldırıları sadece Belçika içerisinde kalmamış, Avrupa geneline de yayılmıştır. Taliban'a karşı bir tutum sergileyen Ahmet Şah Mesud'un suikastçıları, 2004 Madrid tren saldırısı failleri, 2014 Brüksel Yahudi Müzesi saldırısı sorumlusu, 3 Kasım 2015 Paris saldırılarının en az üç faili, 2015 Paris tren saldırısını girişimi sorumlusu, 2016'da başkent Brüksel'de bulunan havaalanı ve Malbeek Metrosu terör saldırılarının faillerinin Belçika'nın Molenbeek ilçesi ile doğrudan veya dolaylı bir şekilde bağlantılı olduğu tespit edilmiştir.³⁷ Brüksel ve Molenbeek merkezli radikal bireylerin terör eylemleri yalnızca Avrupa kıtasıyla sınırlı kalmamış IŞİD'e katılım yoluyla Suriye ve Irak'a da taşınmıştır. Belçika'da radikalleşmeye karşı mücadele eden kurumlar ise bireylerin bu kavrama belirli bir süreç sonucunda yönelmediği anlayışını benimsemiştir. Ülkenin terörle mücadele ve deradikalizasyon programları da bu temelde şekillendirilmiştir. Ülkenin ilgili terör hükümlerini Belçika Ceza Kanunu'nun 137. ve 141.

İngiltere tarafından ortaya konulan programların bütünü ele alındığında radikalleşmenin erken safhalarına odaklanıldığı ve önleme unsuru boyutunda şekillendiği görülmektedir. Yürütülen programların hâlihazırda radikalleşmiş kimseler için uygun olmadığı tespit edilmiştir.

³⁵ Brader, "Extremism in Prisons: Are UK Deradicalisation Programmes Working?"

³⁶ Joost Tillemans, "Islamic Radicalization in Belgium and the Netherlands: A Comparison", 2018.

³⁷ Henry Ridgwell, "Deprived Brussels Neighborhood at Heart of Paris Terror Investigation", *Voice of America*, 18 November 2015.

Avrupa nüfusuna göre en fazla YTS barındıran Belçika, radikalleşmeyle mücadele etmek ve radikalleşmeyi önlemek amacıyla belirli programlar geliştirmiştir. Bu programların geliştirilmesinde federal hükûmetin yanı sıra bölgesel ve yerel yönetimlerin de önemli rol üstlendiği görülmüştür. Ancak geliştirilen programların çoğunlukla reaktif olması sıklıkla eleştirilen bir durum olmuştur.

maddeleri oluşturmaktadır. 137. maddede terör suçları tanımlanırken, 141. maddede terör örgütü faaliyetlerine katılanlardan örgüte bilgi veya örgütün herhangi bir faaliyetini finanse edenler için 5 yıldan 10 yıla kadar hapis ve 5 bin avroya kadar para cezası öngörülmüştür.

Bugün itibarıyla Belçika, AB genelinde en fazla YTS'ye sahip olan ülkedir.³⁸ Mayıs 2014'te Brüksel'deki Yahudi Müzesi'ne yönelik saldırıyla Belçika, geri dönenlerin eylem gerçekleştirdiği ilk Batılı ülke olmuştur. Saldırıdan sorumlu Fransız vatandaşı Mehdi Nemmouche'nin, bir yıl boyunca Suriye'de kalarak IŞİD adına savaştığı ve ardından ülkesine geri dönerek terör saldırısı gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Yine 22 Mart 2016 tarihinde gerçekleştirilen Brüksel saldırıları da ülkeye geri dönenler tarafından planlanmıştır. Yaşanan olaylar neticesinde, Belçikalı yetkililer geri dönenlerden kaynaklanan soruna tutarlı bir tepki vermeye çalışmaktadır. Ülke yönetimi tarafından önceki mevzuatta yer alan prosedürlerin yeterince açık olamaması ve herhangi bir terör davranışına karşı uygun yaptırımların uygulanabilmesini sağlamak gibi nedenlerle 3 Ağustos 2016 tarihli bir yasayla

Belçika Ceza Kanunu'nda değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu hukuki gelişme özellikle ülkeye geri dönen YTS konusunu ele almaktadır. Nitekim, terör suçu işlemeye teşvike (Madde 140) yönelik müdahale alanı terör amacıyla yurt dışına seyahat etmeye teşviki de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.³⁹

a. Radikalleşmeyle Mücadele Kapsamında Yürütülen Programlar

Avrupa nüfusuna göre en fazla YTS barındıran Belçika, radikalleşmeyle mücadele etmek ve radikalleşmeyi önlemek amacıyla belirli programlar geliştirmiştir. Bu programların geliştirilmesinde federal hükûmetin yanı sıra bölgesel ve yerel yönetimlerin de önemli rol üstlendiği görülmüştür. Ancak geliştirilen programların çoğunlukla reaktif olması sıklıkla eleştirilen bir durum olmuştur.⁴⁰ Gerçekten de 2013-2015 yılları arasında ülkeye geri dönen YTS'lere yönelik Belçika hükûmeti tarafından uygulanan stratejinin çoğunlukla geçici ve doğaçlama nitelikte olduğu tespit edilmiştir.⁴¹ 2015-2016 yılları arasında gerçekleştirilen terör saldırıları ise Belçika'yı AB politikalarıyla uyumlu bir dizi politika

³⁸ C. Kroet, "Belgium has most foreign fighters per head", *Politico*, 4 January 2016.

³⁹ Returning Foreign Terrorist Fighters in Europe, A Comparative Analysis, *The Council of Europe*, p. 16-17.

⁴⁰ Irina Van Der Vet and Rik Coolsaet, "The Belgian Approach to Tackling Violent Radicalisation: A Practitioners' Perspective", *Institute for European Studies*, October 2018.

⁴¹ Rik Coolsaet and Thomas Renard, "How Belgium Overcame the Threat from Returning Foreign Terrorist Fighters", *Egmont Institute*, 22 March 2018.

değişikliği yapmaya yöneltmiştir. Ülkede, hukuki yaptırımlar ve radikalleşmeyi önlemeyi birleştiren daha sistematik ve kapsamlı bir politika, Kasım 2015 Paris saldırılarının ardından aşamalı bir şekilde oluşturulmaya başlanmıştır.

Ülke genelinde radikalleşmeye karşı mücadele amacıyla atılan ilk adımlar, Selefi/Cihatçı ideolojiyi takip eden hareketlerin kısıtlanması, din eğilimli radikal bir örgüt olan Belçika İçin Şeriat'ın (Sharia4Belgium) faaliyetlerinin yasaklanması gibi bastırıcı yaklaşımlar ve entegrasyon politikalarının geliştirilmesi gibi uzun vadeli programlardır. Farklı plan ve programların aynı anda yürütülmesiyle Belçika'da merkezî bir deradikalizasyon stratejisi bulunmamaktadır. Radikallikten arındırma bağlamında yapılan çalışmalar ve mevcut programların geliştirilmesi süreci ise hâla devam etmektedir. Ayrıca söz konusu programların uzlaşmacı bir model temelinde ilerlediğini söylemek mümkündür.

11 Eylül saldırıları sonrasında Belçika tarafından 2002 yılında radikalleşmeye karşı ilk program, *Cami Planı/Plan M (The Plan Mosques/Plan M)* olarak adlandırılmıştır. Başlangıçta gizli bir nitelikte yürütülen program, 2005 yılında *Radikalleşme Hareket Planı (Plan R)* olarak yeniden adlandırılmıştır. Planın hedef kitlesinde ırkçı ve radikal eğilimli görüşler yer almıştır. 2015 yılına kadar nadiren gündeme getirilen program, YTS'lerin odak noktası hâline gelmesiyle birlikte tekrar ele alınmıştır.

YTS'lere yönelik ilk federal girişim, 2013 yılında Plan R'yi desteklemek amacıyla geliştirilen *Şiddet İçeren Radikalleşmeyi Önleme (Prevent Violent Extremism)* programıdır. Program kapsamında radikalleşmenin toplum bazındaki kök sebeplerine ve hapisanelerdeki radikal-

leşmenin önüne geçilmesine odaklanılmıştır. 2015 Paris saldırıları sonrasında ise Plan R'nin gözden geçirilmesi gerektiği belirlenmiş ve 12 maddeden oluşan yeni bir plan devreye sokulmuştur. Hapishanelerde artan radikalleşmenin tespiti ve etkili mücadele edilmesi açısından ilgili hapishane personellerinin eğitilmesi yeni odak noktaları olmuştur.⁴²

Plan R üzerinde yapılan geliştirmeler sonucunda *Radikalleşmeye Karşı Hareket Planı (Action Plan Against Radicalism)* ortaya konulmuştur. Planın yürütülmesinden istihbarat yetkilileri ve Güvenlik Koordinasyon Komitesi (Coordination Committee for Intelligence and Security -CCIS) sorumlu olmuştur. Farklı politika seviyeleri arasındaki ilişkileri güçlendirmek ve bilgi paylaşımı seviyesini yükseltmeyi amaçlayan programla farklı yapıda, tam zamanlı, tematik ve geçici birimler oluşturulmuştur.⁴³ Millî Görev Timi (National Task Force-NTF) programın yürütülmesinden sorumlu birim olarak atanmıştır. *Hapishanelerde Radikalleşmeye Karşı Hareket Planı'nın (Action Plan Against Radicalization in Prisons)* da kısa süre içerisinde yayımlanmasıyla hedeflenen alanlara yönelik yasal çerçevede bir adım daha atılmasını sağlamıştır. Temmuz-Ağustos 2015 arası dönemde geri dönen YTS'lere yönelik kamu kurumları arasında bilgi paylaşımının düzenlenmesi amacıyla üç adet genelge yayımlanmıştır. Federal bir yapıda yönetilen ülkenin alınan kararların tüm bölgelerde eş zamanlı ve koordinasyon içerisinde yürütülmesi adına Entegre Güvenlik Yapısı İdare Belgesi (Integral Security Framework Document-IS-FD) duyurulmuştur.

Ülke genelinde hapishane radikalleşmesi ve geri dönen YTS'lere yönelik *Müdahaleci Deradikalizasyon* programları uygulanmaktadır. Mahkûmlar hem tutukluluk sürecinde hem de

⁴² Stef Wittendorp et al., "Measures Against Jihadist Foreign Fighters", *ISGA Report*, November 2017.

⁴³ "Plan R: The Action Plan Against Radicalism", *Federal Public Service Home Affairs*, 2016.

sonrasında deradikalizasyon programlarına dâhil edilmektedir. Hapishane personeline radikalleşme göstergelerinin nasıl tespit edileceği noktasında özel bir eğitim verilmektedir. Personel şüphelendiği bir mahkûm hakkında her gün gözlem formu doldurmakta, mahkûmun görüştüğü kişiler ve ziyaretçiler not edilmekte ve aylık raporlar çıkarılmaktadır. Programın deneme sürecinde radikal mahkûmların tamamen izole edilmesinin olumlu bir yanıt vermeyeceği kaydedilmiştir. Bu nedenle radikal mahkûmlar yüksek güvenlikli Ittre ve Hasselt hapishanelerinde tutulmaktadır.⁴⁴ Hapishanelerden federal hükûmet sorumlu olsa da mahkûmların cezalarının sona ermesinin ardından deradikalizasyon programındaki sorumluluk yerel otoritelere devredilmektedir. Mahkûm serbest kaldıktan sonra yerel birimler tarafından yürütülen rehabilitasyon, spor faaliyetleri veya eğitim programları gibi aktivitelere dâhil edilmektedir. Programın bu kısmında yerel birimler polis, istihbarat, sosyal hizmet görevlileri ve sağlık çalışanlarıyla koordine hâlde hareket etmektedir.⁴⁵

YTS'lerin deradikalizasyon sürecinde ise yetkililerin öncelikli görevi her birinin arz ettiği tehdit seviyesinin ve rehabilite edilebilirlik oranının belirlenmesi olmuştur. Tehdit seviyesi bireysel düzeyde işleyen bir sürecin sonunda belirlenmektedir. Yirmi ayrı birim, geri dönen her bir YTS'nin takibini ve entegrasyon sürecini yürütmektedir.⁴⁶

Belçika'da uygulanan ilk deradikalizasyon programı *Cesure*'dir. AB ve Liege Üniversitesi tarafından fonlanan program, 27 mahkûmla yürütülmüş ve 9 aylık bir süreci kapsamıştır.

Daha sonrasında *Caprev* isimli bir deradikalizasyon destek merkezi kurulmuş ve programa katılmak isteyen radikalleşmiş gençler ve ailelerine destek sağlanması amaçlanmıştır. Caprev, gençlerin sosyal çevrelerinden tamamen izole olduğu bir yapıda değildir.⁴⁷ Bu merkezde yetiştirilen kişiler, daha sonrasında yetkili personel olarak *Cesure* programında görevlendirilmiştir.

Radikalleşmeyle mücadelede bir diğer önemli program *Vilvoorde Metodu*'dur. Başarılı bir örnek olarak nitelendirilen bu metodun en kritik noktası toplumsal tabana ulaşmasıdır. Çevresindeki herhangi biri tarafından radikalleşme sürecine girdiği tespit edilen bireyler, aile, arkadaş çevresi ve topluluk liderleri tarafından ortaya konulan ortak bir çalışma sonucunda radikallikten arındırılmaya çalışılmaktadır.⁴⁸ Program içerisinde terör örgütleri tarafından çarpıtılarak aktarılan dinî metinler Müslüman bilim adamları tarafından çürütülmüştür. Belediye Başkanı Hans Bonte tarafından ilan edilen bu programın elde ettiği başarı aynı zamanda Bonte'nin kişisel tecrübelerine de dayanmaktadır. Radikalleşme sebeplerinin köklerine inildiği bu programda YTS'leri motive eden unsurlar da tahlil edilmektedir. Bu program kapsamında bölgedeki gençlerin IŞİD'e katılımını engellemek amacıyla birçok proje hayata geçirilmiştir. Yerel politikaların takibinin sağlanması için atanan belediye yetkilisi, radikalleşmeyle ilgili sorunlar için başvuru birincil makam olarak görev almaktadır. Ailelere destek olunması açısından devreye giren bir psikoloğun yanı sıra, ailelere radikalleşen çocuklarının tespitini yapması için

⁴⁴ Ian Acheson and Amanda Paul, "Guns and Glory: Criminality, Imprisonment and Jihadist Extremism in Europe", *European Policy Centre- Counter Extremism Project*, September 2019.

⁴⁵ Acheson and Paul.

⁴⁶ Charles Lister, "Returning Foreign Fighters: Criminalization or Reintegration?", *Brookings Doha Center*, August 2015.

⁴⁷ Lucas Tripoteau, "Belgium to Run Pilot Project of Deradicalization in Prison", *Brussels Express*, 26 June 2018.

⁴⁸ Stephen Starr, "This European Country's Deradicalisation Plan Actually Works", *The Arab Weekly*, 26 May 2019.

gerekli metodu öğreten sosyal hizmet görevlileri bulunmaktadır. Metodun paydaşları arasında polis, okul, dinî kurumlar, STK'lar, kamu ve sağlık alanındaki diğer kuruluşlar yer almaktadır. Terör örgütü IŞİD'e katılmak amacıyla Suriye'ye giden gençlerin yakın çevresiyle yapılan görüşmeler neticesinde 2013 yılında "*Vilvoorde İkinci Dalga Projesi*" başlatılmıştır. Proje kapsamında gençler ve polis güçleri arasında güçlü bir iletişim ağının olmadığı tespit edilmiş ve projenin odak noktası bu durumun aşılması olmuştur.

b. Değerlendirme

Belçika'da, ülke genelinde uygulanan merkezi bir deradikalizasyon programı bulunmamaktadır. Bu durumun temel sebebi ise federal bir biçimde yönetilen siyasi yapısıdır. Uygulanan programlar vaka özelinde geliştirilmekte ve farklı merkezlerin ortak bir biçimde hareket etmesine dayanmaktadır. Radikalleşmeye aşina bir ülke olan Belçika'da, devlet kurumlarının deradikalizasyon konusunda farkındalıklarının artması ise olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda radikal mahkûmlar ve gençlerin ailelerine, önyargısız bir şekilde yaklaşım gösterilmesi örnekleri mevcuttur.

Vilvoorde örneğinde olduğu gibi bazı yerel programlarda kayda değer bir başarı elde edilmiştir. Bu başarı, sportif aktivitelerin ve sosyal faaliyetlerin desteklenmesi, gençlik projeleri, gençle-

re yeni bir hedef kazandırma ve gençlerin kimlik ve entegrasyon problemlerine odaklanması gibi stratejilerden kaynaklanmaktadır. Radikalleşen bireylerin yakın çevresinin bu programda rol üstlenmesi ve polis güçleriyle kurulan ılımlı diyalog da programın olumlu yanlarından. Okullarda yürütülen projeler ve öğretmenlere radikalleşme eğiliminin erken teşhisi hususunda verilen eğitimlerle gençlerin radikalleşme oranında belirli bir düşüş yakalanmıştır.

Geleneksel cami ve imamlarıyla deradikalizasyon programları kapsamında iş birliği yapılması, terör örgütleri tarafından çarpıtılarak verilen dinî mesajların gençleri etkilemesinin önüne geçmiştir. Bu programın en önemli başarısı, radikalleşmenin kök sebebinin İslam değil, toplumsal nedenler olduğu varsayımdır. Başarısını ispatlayan Vilvoorde metodu, Avrupa başta olmak üzere birçok ülkede uygulanması zor bir örnektir. Bu durumun temel sebebi ise metodun uygulanması için gerekli bütçenin sağlanamamasıdır. Ayrıca radikal bireylerin rehabilitasyonu için belirli bir emek harcanması yerine, ağır cezalar verilerek toplumdan izole edilmeleri gerektiği düşüncesini savunan kesimler de mevcuttur.

Belçika'daki deradikalizasyon programlarında kaydedilen başarısızlık oranı, içeriklerinden dolayı değil de siyasi yapısından kaynaklanan koordinasyon ek-

Geleneksel cami ve imamlarıyla deradikalizasyon programları kapsamında iş birliği yapılması, terör örgütleri tarafından çarpıtılarak verilen dinî mesajların gençleri etkilemesinin önüne geçmiştir. Bu programın en önemli başarısı, radikalleşmenin kök sebebinin İslam değil, toplumsal nedenler olduğu varsayımdır.

sıklığından kaynaklanmaktadır. Ülkede radikalleşmenin önlenmesi sürecinde yürütülen programlarda en önemli rol yerel yönetimlere yani belediyelere verilmektedir. Ancak radikalleşmenin önlenmesi noktasında rol oynayan yerel yönetimlerle diğer seviyelerdeki birimler arasında sıklıkla koordinasyon eksikliği yaşandığı gözlemlenmiştir. Bilgi alışverişinde belediyelerin elde ettikleri önemli bulguları gerekli yerlere iletememesi, kurumsal iletişimden ziyade kişiler üzerinden yürütülen gayriresmî süreçler üzerinden yürütülmesi yine programların en önemli eksiklikleri arasında yer almaktadır. Radikalleşmeye karşı mücadele birimlerinin toplumun ihtiyaçlarına karşı yeterince hızlı politikalar geliştirememesi en çok eleştirilen noktalardan biridir. Ülkeye geri dönen YTS'ler ve çocukların topluma entegrasyonu, bu kişilerin adli takibi ve hapishanelerde artan radikal eğilimler gibi konulara yönelik geliştirilen politikalar yeterli niteliklere sahip değildir.

Ülkede genelinde bulunan 45 hapishane, kapasitesi üzerinde mahkûm barındırmaktadır. Bu durum hapishane personelinin deradikalizasyon programını etkili bir şekilde uygulamasının önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Ayrıca personelin bilgi ve tecrübe açısından yeterli donanıma sahip olamaması, eleman sayısındaki eksiklik ve iş bölümünün eşit bir şekilde dağıtılmaması gibi problemler nedeniyle müdahaleci deradikalizasyon programının düzgün bir şekilde yürütülemediği gözlemlenmiştir.⁴⁹ Ayrıca hapishane istihbaratının olmaması ve yetkili personelle istihbarat birimleri arasında bilgi alışverişinin etkin bir şekilde yürütülememesi de bu programda karşılaşılan bir diğer sorundur. Radikal teröristlerin sadece iki hapishanede tutulması, mahkûmlar arası etkiyi arttırmakta ve örgütlere eleman

kazandırmak isteyen kişiler için elverişli bir ortam oluşturmaktadır. Bu durumda tutukluluk sürecinde ve sonrasında deradikalizasyon programına katılan bireylerin tam anlamıyla radikallikten arınmadığı ve yeniden suç işleme eğilimine yöneldiği tespit edilmiştir. Mahkûmların tutukluluk süresinin genellikle kısa olması nedeniyle deradikalizasyon programına başlansa da yeterli seviyeye gelinmeden yarıda kesilmek durumunda kalınmaktadır.

Sonuç olarak, toplumsal ve siyasi yapıdan kaynaklanan sorunlar, entegrasyon ve kimlik tartışmaları, artan aşırı sağ ve İslamofobi gibi nedenler ülkenin radikalleşme problemiyle sıklıkla karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır. Radikal eğilimli bireylerin deradikalizasyon programlarına dâhil edilmesi, süreç içerisinde elde edilen deneyimlerle oluşturulmuştur. Günümüzde bu sürecin hâlâ gelişim aşamasında olduğu bilinmektedir. Yerel düzeyde yürütülen programlar, büyük şehirlerde yürütülenlere oranla daha fazla başarı kaydetmiştir. Ancak hapishanelerdeki yetersiz şartlar ve artan radikalleşme eğilimleri bu programların yeterli donanıma sahip olmadığını da göstermektedir.

III. ENDONEZYA VE DERADİKALİZASYON

Takımadalarda yaşayan 270⁵⁰ milyondan fazla insanla Endonezya, dünyanın en kalabalık dördüncü ve aynı zamanda en yoğun Müslüman nüfusuna sahip ülkesidir. Ülkenin sahip olduğu yüksek genç nüfus yapısı, radikalleşmeye oldukça yatkın bir görüntü çizmektedir. Bu nedenle Endonezya'nın terörle mücadele kapsamında yürüttüğü programlar, 2000'li yıllarda başlamış ve günümüze kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bugün Endonezya, yakalanan terör örgütü üyelerini radikallikten

⁴⁹ Acheson and Paul, "Guns and Glory: Criminality, Imprisonment and Jihadist Extremism in Europe."

⁵⁰ "Demographics of Indonesia - Statistics & Facts", *Statista Research Department*, 7 September 2021.

uzaklaştırmak amacıyla yürüttüğü programlarla ön plana çıkmaktadır. Ülkenin deradikalizasyon programının detayları ve başarı durumunu ele alınmadan önce terörle mücadele kapsamında yaşanan deneyimlere kısaca değinmek faydalı olacaktır. Ülkedeki en etkili terör grubu Ebu Bekir Beşir ve Abdullah Sungkar tarafından 1993'te kurulan⁵¹ ve bölgede şeriatla yönetilen bir İslam devleti kurmayı hedefleyen el-Kaide bağlantılı Cemaat-i İslamiyye'dir. Ülkede etkili diğer terör örgütleri ise IŞİD bağlantılı Doğu Endonezya Mücahitleri (MIT- East Indonesia Mujahideen), Jamaah Ansharut Daulah (JAD), Hizb-ut Tahrir ve İslam Savunucuları Cephesi'dir (FPI- Islamic Defenders Front). Ayrıca Suriye ve Irak'a giderek IŞİD bünyesinde savaş deneyimi kazanan YTS'lerin oluşturduğu tehditler de terörizmle mücadelede ülke gündemini meşgul etmektedir.

Endonezya'daki bombalı saldırılar 2000 yılında kiliselerin hedef alınmasıyla başlamış ve 2005 yılına kadar birkaç bombalı intihar eyleminde bulunulmuştur.⁵² 24 Aralık 2000'de Cemaat-i İslamiyye, Endonezya'daki ilk büyük terör saldırısını gerçekleştirmiş, Başkent Cakarta, Sumatra ve Java adalarında toplamda 28 kilise bombalanmıştır.⁵³ Yine Cemaat-i İslamiyye tarafından 11 Ekim 2002'de Bali'de gerçekleştirilen ve 202 kişinin hayatını kaybettiği saldırı, ülke tarihinin en sarsıcı terör eylemi olarak kayda geçmiştir.⁵⁴ Olay sonrasında 25 Ekim 2002'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

(BMGK) tarafından alınan bir kararla Cemaat-i İslamiyye, el-Kaide bağlantılı terör örgütleri listesine eklenmiştir. Yine bu saldırının ardından Endonezya hükûmeti, terörle mücadelede yeni bir strateji geliştirmeyi, ülkenin "ulusal güvenlik öncelikleri" arasına almıştır. Ayrıca ülkenin terörle mücadele kapsamında alınan önlemleri "Ceza Adaleti Modeli"⁵⁵ altında sistematikleştirilerek, bu alanda yürütülen operasyonlar yasal bir çerçevede gerçekleştirilmiştir.

2009 yılında gerçekleştirilen saldırı sonrasında, 30 Temmuz 2010'da 46 sayılı Başkanlık Yönetmeliği'ne dayandırılarak, Ulusal Terörle Mücadele Ajansı (BNP-National Counter Terrorism Agency) kurulmuş,⁵⁶ polis, ordu ve istihbaratın güçlerini birleştirdiği bir yapı hareketine geçirilmiştir. 2016 yılında Cakarta'da gerçekleştirilen bombalı saldırı, terör örgütü IŞİD bağlantılı ilk saldırı olarak kayda geçmiş ve JAD tarafından üstlenilmiştir.⁵⁷ JAD, çağdaş Endonezya'daki en tehlikeli terör örgütü gruplarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu saldırının ardından IŞİD'in bölgedeki propaganda faaliyetlerinin de yaygınlaşmaya başladığı ve 30 farklı grubun da örgüte biat ettiği tespit edilmiştir. Radikalleşmenin yayılmasıyla ülkeden Suriye ve Irak'a geçerek IŞİD adına savaşan Endonezya vatandaşlarının da sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır.

Ülkede artarak devam eden bombalı eylemler, mevcut terör yasasında değişiklikler yapılmasına neden olmuştur. 2018 yılında parlamento

⁵¹ "Abu Bakar Ba'asyir", *United Nations Security Council*, 8 April 2011.

⁵² I Gede Widhiana Suarda, "A Literature Review on Indonesia's Deradicalization Program for Terrorist Prisoners", *Mimbar Hukum*, Vol. 28, No 3, October 2016.

⁵³ "Indonesia: Extremism and Terrorism", *Counter Extremism Project*, 2021.

⁵⁴ "2002 Bali Bombings", *Britannica*, 4 October 2021.

⁵⁵ Muhammad Arif Agus and Ari Susanto, "The Optimization of the Role of Correctional Centers in the Indonesian Criminal Justice System", *Jurnal Penelitian Hukum De Jure*, Vol. 21, No 3, 28 September 2021, but the role of Correctional Centers in the adult criminal justice system has not been optimized as in the juvenile criminal justice system, and it tends to be discriminatory. (2)

⁵⁶ "Indonesia: Extremism and Terrorism."

⁵⁷ "Indonesia: Extremism and Terrorism."

tarafından kabul edilen ek yasalarla polis güçlerine, terör suçundan tutuklananların 21 gün ila 200 gün arasında⁵⁸ değişen bir gözaltı süresi imkânı vermiştir. Ayrıca patlayıcı madde veya silah kaçakçılığı sebebiyle gözaltına alınan kişiler hakkında ölüm cezasıyla yargılanmanın önü açılmıştır. Ülkede yürütülen operasyonlar kapsamında Haziran 2018'e kadar 800 terör örgütü üyesi tutuklanmış, 100'den fazlası ise etkisiz hâle getirilmiştir.⁵⁹ Ancak terörle mücadele bağlamında verilen mücadele ülkedeki faaliyetlerin azalmasına beklenen etkiyi gösterememiştir. Suriye ve Irak'tan savaş tecrübesiyle dönen radikal bireylerin de ülkedeki terör faaliyetlerini arttırdığı gözlemlenmiştir. Bu kapsamda ülkenin deradikalizasyon programlarına başvurarak yeni bir yöntem izlemesi kaçınılmaz olmuştur.

a. Radikalleşmeyle Mücadele Kapsamında Yürütülen Programlar

Genç nüfusun yaklaşık olarak %40'ının oluştuğu Endonezya'da radikalleşme oranı da yüksek bir değer kaydetmektedir. Hükûmet, bu sorunu çözmek için başlangıçta deneme-yanılma yöntemini devreye sokmuş ve süreç sonucunda elde edilen bulgular netice-

sinde bir deradikalizasyon programı oluşturulmuştur. Endonezya yönetimi, ülke içerisinde ve çevresinde devam eden terör faaliyetlerine yanıt olarak geçici nitelikte yürütülen ve polis merkezli program girişimlerini desteklemiştir.⁶⁰ 1999-2009 yılları arasında terör örgütü üyeleri tarafından gerçekleştirilen 208 bombalı saldırı⁶¹ neticesinde ise radikalleşme probleminin aciliyeti hesaba katılmak zorunda kalınmış ve ülkenin bugünkü terörle mücadele programı 2000 yılı civarında ortaya konulmuştur.

Ülke, Singapur ve Mısır tarafından tercih edilen iki uygulamanın kombinasyonunu kullanmaktadır. İlki Singapur tarafından tercih edilen, psikolojik ve dinî danışmanlık yoluyla katılımcılarda mental değişiklik yapmayı hedefleyen bireysel ideolojik yöntemdir. İkincisi ise Mısır'ın deradikalizasyon programı dâhilinde uygulanan, ateşkes sağlanması yoluyla silahların devre dışı bırakılması ve sonrasında muhatap alınan örgütlerle görüşmeler yapılması metodudur. Gruptan ayrışmayı amaçlayan bir diğer program da deradikalizasyon programına paralel bir şekilde uygulanmaya devam edilmektedir. Her iki uygulamanın hem bireysel hem de kolektif düzeyde örnekleri mevcuttur.

⁵⁸ "Radical Islam, Islamism & Terrorism in Indonesia", *Indonesia Investments*, 2019.

⁵⁹ Mustafa Olgun, "DAEŞ'in Yeni Cephe Hattı Endonezya", *İnsamer*, 25 Haziran 2018.

⁶⁰ John Horgan and Kurt Braddock, "Rehabilitating the Terrorists?: Challenges in Assessing the Effectiveness of De-Radicalization Programs", *Terrorism and Political Violence*, Vol. 22, 2010, p. 267-91.

⁶¹ "A New Approach? Deradicalization Programs and Counterterrorism", *International Peace Institute*, June 2010.

Şekil 4: Endonezya'daki Deradikalizasyon Programı.

Kaynak: Muhamad Affin Bahtiar and Arwin Datumaya Wahyudi Sumari, "The Implementation of The Deradicalization Program in Indonesia: A Case Study of Counterterrorism in Indonesia", *ReserachGate*, 25 January 2019.

Programların temel dayanağı "dinî ve ideolojik bağlamda yeniden eğitim"⁶² olarak belirtilmiştir. Radikalleşen bireylerin dinî bilgi edinme kapsamında yanlış yönlendirildikleri kabul edilir ve deradikalizasyon sürecinde dinî bilgilerin doğru bir şekilde yeniden öğretilmesine odaklanılır. Radikalleşen bireylerin düşüncelerinin reformunun mümkün olabileceği iddiası, bu eğitim yöntemi programın temel çıkış noktası olmuştur.

Ekim 2002'de Cemaat-i İslamiyye tarafından gerçekleştirilen Bali bombalamalarının ardından Endonezya polisinin Bomba Görev Gücü Başkanı Suryadharma tarafından deneyel kapsamda bir deradikalizasyon programı kurulmuştur.⁶³ Programın başlangıç noktası hapishane temellidir. Günümüzde ülkedeki deradikalizasyon programı BNPT, Terörle Mücadele Özel Müfrezesi 88 (Densus 88) ve program için seçilen STK'lar tarafından yürü-

tılmaktadır. Ancak program esasında hapishane koşulları ve kapasitesiyle tutarlı olarak hapishane müdürleri tarafından yerel olarak geliştirilmekte ve yönetilmektedir.⁶⁴ Programa dâhil edilme hususunda öncelikli olarak tercih edilen ılımlı radikaller, tutukluluk sürecinde hapishanede gözlemlenmekte, belirli bir rehabilitasyon programından geçmekte ve serbest bırakıldıklarında kendi topluluklarını da içeriden değiştirebilecek potansiyel bir öncü olarak kabul edilmektedir.⁶⁵

Programda, terörist gruptan ayrılan bir kişinin hayatında oluşan boşluğu doldurmanın, o kişiyi radikallikten başarılı bir şekilde uzaklaştıracağı görüşü işlenmektedir. Bu nedenle programın ana yönleri, süreçten yararlanmak isteyen katılımcılarla alanında uzmanlar ve din adamlarının arasında yürütülen diyalog, ailenin sürece katılımı, dua seansları, tıbbi bakım, serbest kaldıklarında hayatlarını idame etti-

⁶² Gizem Akbaş, "Türkiye'nin Deradikalizasyon Faaliyetlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Rolü: Hapishane Vaizi Örneği" (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 2020).

⁶³ Kirsten E. Schulze, "Indonesia's Approach to Jihadist Deradicalization", *Combating Terrorism Center at West Point*, July 2008.

⁶⁴ Suarda, "A Literature Review on Indonesia's Deradicalization Program for Terrorist Prisoners."

⁶⁵ "Deradicalisation and Indonesian Prisons", *International Crisis Group, Asia Report*, No 142, 19 October 2007.

rebilmeleri için iş bulmalarına yardımcı olma hatta evlilik girişimlerine destek şeklinde belirlenmiştir. Tutuklanan kişinin polis tarafından sorgulanması sürecinde ekonomik kaygılar araştırılmakta (genellikle tutukluların çocuklarının okul masrafları) ve ardından tutukluyu polisle iş birliği yapmasını ve programa gönüllü olarak dâhil olmasını teşvik edecek fonlar bulunmaktadır. Densus 88 biriminin programa sağladığı katkının, birim liderinin dindar bir kişiliğe sahip olmasıyla doğrudan orantılı olduğu düşünülmektedir. Tuğgeneral Surya Dharma'nın yakalanan Cemaat-i İslamiyye üyelerinin deradikalizasyonu sürecinde dua seansları düzenleyerek aktif bir şekilde yer aldığı ve bu yaklaşımın mahkûmları şaşırtarak olumlu bir şekilde etkilediği iddia edilmektedir.⁶⁶ Programın yürütülmesinden sorumlu kıdemli bir subay ise deradikalizasyon programında öncelikli yöntem olarak dinî ve sosyoekonomik yaklaşımlar arasından seçim yapması gerekseydi her zaman ikinci yaklaşımı tercih edeceğini çünkü bu yöntemin başarı ihtimalinin daha yüksek olduğunu düşündüğünü aktarmıştır.⁶⁷ Ancak mahkûmların deradikalizasyon sürecinde ihtiyaç duyduğu öncelik değişebilmektedir. Bu duruma karşı polisin, mahkûmun önceliğini belirlemesi ve onunla doğrudan etkileşim kurabilmek için kişisel bir bağ kurması oldukça önemlidir.

Programın dayandığı temel önerme, radikal İslam'ın ideolojik temellerinin etkisiz hâle getirilebileceğidir. Bu kapsamda radikallerin yalnızca radikalleri dinlediği inancının ve polisin İslam karşıtı olduğu şeklindeki varsayımın kırılabilmesi temeline hareket edilmektedir. Polisin kendilerine karşı oluşan güvensizliğin üstesinden gelmesi durumunda örgütlerin bu

yapılanmaya karşı kullandığı nefret ve din karşıtlığı argümanlarının da üyeler tarafından sorgulanabileceği düşünülmüştür. Polisin sahip olduğu kötü imajın değiştirilmesi kapsamında "yumuşak güç" olarak nitelendirilebilecek maddi yardımlara öncelik verilmiştir. Tutukluluk süresi sona eren mahkûmlara yeni kimlik kartları ve belirli bir miktar da para verildiği kayda geçmiştir. Polisin tutuklular arasına karışarak dinî tartışmalara ve dua seanslarına dâhil olduğu ve böylelikle din karşıtı söylemlerin aksini temsil ettikleri bir sistem oluşturulmuştur.⁶⁸ İntihar bombalarının kullanımı yoluyla sivillerin hedef alınması, Cemaat-i İslamiyye içerisinde ciddi bir bölünmeye sebep olmaktadır. Bu noktada polisin üstlendiği bir diğer önemli rol ise mahkûmları gözlemleme yoluyla intihar saldırılarına karşı olanların seçilmesi ve deradikalizasyon programının odağına bu kişilerin dâhil edilmesidir.

İlimli Müslümanların, radikaller tarafından yanlış anlaşıldığı ve bu nedenle programda yer almalarının mahkûmların güveninin sağlanmasında hiçbir şey ifade etmediği iddia edilmektedir. Bu nedenle programda tercih edilen paydaş, farklı görüşlere sahip reforme edilmiş diğer radikallerdir. Endonezyalı yetkililer programlarının başarısını büyük ölçüde eski Cemaat-i İslamiyye üyelerinin polis tarafından yer alarak programlara katılım göstermesine dayandırmaktadır.

Endonezya deradikalizasyon programının önemli bir bileşenini bir dönem Cemaat-i İslamiyye'de komutanlık görevini yürüten Muhammed Nasir Bin Abbas oluşturmaktadır. Örgütün 2000 yılından beri şiddet olaylarını siviller üzerine kaydırmasından rahatsız olan

⁶⁶ Horgan and Braddock, "Rehabilitating the Terrorists?: Challenges in Assessing the Effectiveness of De-Radicalization Programs."

⁶⁷ "Deradicalisation and Indonesian Prisons."

⁶⁸ Schulze, "Indonesia's Approach to Jihadist Deradicalization."

ve örgüte yaşadığı hayal kırıklığı sonrasında Cemaat-i İslamiyye'den ayrılan Bin Abbas⁶⁹ hem Endonezya gençliğinin radikalleşmesini önleme hem de mevcut Cemaat-i İslamiyye üyelerinin örgütten ayrışmasını kolaylaştırma çabalarının kamusal anlamda temel bir parçası olmuştur. Öyle ki örgütün kurucu liderleri Ebu Bekir Beşir'e bile rakip olacak bir figür hâline gelmiştir. Bin Abbas, hapishanelere gönderilen mahkûmları yeniden eğitmek için İslami mücadeleyi ve cihat kavramını nasıl yanlış anladıklarına dair onlara yine dinî metinler üzerinden açıklamalarda bulunmaktadır. Bin Abbas'ın rolü sadece mahkûmların İslami değerler noktasında yeniden eğitilmesi sürecinde değil, eski yoldaşlarının polis tarafından yakalanmasında da yardımcı olduğu hatta baskınlarda polislerle eşlik ettiği bilinmektedir. Bin Abbas, örgüt üyeleriyle yürütülen müzakerelerde hazır bir şekilde bulunmakta ve gerçekleştirdiği eylemleri itiraf etmeyi düşünen eski yoldaşlarına güven verici bir yüz olarak programa katkı sağlamaktadır.⁷⁰ Gerçekten de Bin Abbas'ın programa katılımıyla 2005-2009 yılları arasında Endonezya'da bombalı eylem saldırısının olmaması kayda değer bir ilerleme olmuştur.⁷¹ Abbas'ın Endonezya genelindeki hapishaneleri ziyaret etmesi ve iş birliği yapabilecek mahkûmların sayısını arttırmak için maddi vaatlerde bulunmasıyla da program kapsamındaki katılımcı çevresi genişlemiştir.⁷² Bir diğer etkili örnek ise 2002 Bali bombalamasındaki rolü nedeniyle hapsedilen Ali Imron'dur. Saldırıdaki rolünden dolayı yaşadığı pişmanlığı ifade ederek ölüm cezasın-

dan kurtulan Imron, polise Cemaat-i İslamiyye hakkında kapsamlı lojistik ve taktiksel bilgiler sağlamıştır.⁷³ Imron da tıpkı Bin Abbas gibi hapishanede tutulan diğer teröristlerin deradikalizasyon programının yürütülmesinde Den-sus 88 ile aktif bir şekilde çalışmıştır.

Terörizmden hüküm giyen tutuklulara karşı polis tarafından özel bir tutum sergilenmektedir. Bu tutum sadece mahkûma yönelik değildir. Sumatra, Sulawesi, Kalimantan ve hatta Malezya'daki ailelerin tutukluları ziyaret etmesi için maddi yardım yapılmakta, ziyaret sürecinde Cakarta'ta kalabilmeleri için ev ayarlanmakta, ailelerin gıda ihtiyaçları sağlanmaktadır. Örneğin, Ocak 2007'de Poso'da tutuklanan terör örgütü üyelerinin aileleriyle ilgilenilmiş ve akrabaların mahkûmları rahatça ziyaret edebilmesi için gerekli finans sağlanmıştır. Ayrıca, Mart- Haziran 2007'de polis tarafından yürütülen operasyonlar sırasında vurulan Cemaat-i İslami liderlerine acil tıbbi tedavi sağlanmış ve sürecin sonunda radikallikten arındırılan bireylerin hikâyelerini televizyonda anlatmaları için teşvik edilmiştir.⁷⁴

Programa katılan mahkûmlara iyi bir Endonezya vatandaşının nasıl olması gerektiği üzerine de eğitim verilmiştir. İyi bir vatandaş kavramının inşası odağına milliyetçilik, çok kültürlülük ve şiddete başvurmama söylemleri yerleştirilmiştir. Din eğilimli radikalleşmeyi reddetme ve üç söylemi benimseme, iyi bir vatandaş olmaya eş değer olarak tanımlanmıştır.⁷⁵ Din eğilimli radikalleşme, Endonezya'nın esas kimliğine uygun olmayan bir dış etkiye dönüş-

⁶⁹ Ellen Nakashima, "Indonesian Militants 'Keep Regenerating'", *The Washington Post*, 25 March 2004.

⁷⁰ Michael Brissenden, "Former JI Commander Used to 're-Educate' Prisoners", *ABC Local Radio*, 10 March 2006.

⁷¹ Suarda, "A Literature Review on Indonesia's Deradicalization Program for Terrorist Prisoners."

⁷² Schulze, "Indonesia's Approach to Jihadist Deradicalization."

⁷³ Di Martin, "Bali Bomber Now Campaigns to Stop Terrorism", *ABC News*, 20 September 2007.

⁷⁴ "Deradicalisation and Indonesian Prisons."

⁷⁵ Ali Muhammad and Eric Hiari, "Deradicalization Program in Indonesia Radicalizing the Radicals", *Cogent Social Sciences*, Vol. 7, No 1, 2021.

Terör saldırıları ve radikalleşme gibi problemlerle geçmişte sık sık karşı karşıya kalan Endonezya'nın gelecekte de aynı problemlere maruz kalmaya devam etmesi ihtimal dâhilindedir. Bu nedenle terörle mücadele ve deradikalizasyon kavramları ülke için her zaman gündemde olmuştur. Programın başarılı olmasında sağlanan dinî ve maddi yardımlar ve eski örgüt liderlerinin katkısı etkili olmuştur. Ancak bu yöntemlerin sorgulanmasının ve hapisanelerdeki radikalleşmenin artmasının önüne geçilememiştir.

türülmüştür. Ayrıca iyi bir vatan-
daş olma imajı içerisinde şiddete
başvurmamanın önemli bir nitelik
olduğu aktarılmaktadır.⁷⁶

b. Değerlendirme

Uluslararası Barış Enstitüsü (IPI-International Peace Institute) tarafından yayımlanan bir çalışmada deradikalizasyon programı uygulayan dünyanın farklı bölgelerindeki sekiz ülkeden elde edilen tecrübeler incelenmiş ve elde edilen verilerle program sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlar sıralanmıştır. Bu çalışmada ortaya konan hususlar, öne çıkan örneklerin ortak özelliklerinin belirlenmesi ve program değerlendirmelerinde kullanılması açısından önem arz etmektedir. Söz konusu hususlar arasında; ailesel konulara önem verilmesi, sosyal bağlantıların anahtar konumda olduğuna dikkat edilmesi, programların bireysel motivasyonlarla ele alınması gerekliliği, muhatapların güvenirliliğinin hayati önem taşıdığına unutulmaması, programda mahkûm davranışının çok önemli bir rol oynadığının farkında olarak hareket edilmesi, program sonrasında mahkûmların izlenmesi veya gerekli ihtiyaçlarının karşılanması, sivil toplumun programa katılımının önemli bir paydaş olduğuna dikkat edilmesi, reaktif

önlemlerin daha proaktif yaklaşımlar içinde yer alması gerekliliği ve program sürecinde verilen eğitimin değeri yer almaktadır.⁷⁷ Tüm bu hususlar kapsamında Endonezya'da uygulanan deradikalizasyon programının başarısı değerlendirilecektir.

Öncelikle, Endonezya deradikalizasyon programının iki düzeyde işleyen bir yaklaşımı vardır. İlki terör ağı hakkında istihbaratı geliştirmek, ikincisi ise tutukluları topluma geri kazandırmaktır. Programın temel amacının, daha çok ilk yaklaşıma dayandırıldığı, radikal bireylerin zihniyetinin değiştirilmesinden ziyade örgüt şebekelerini çökertme ve terör saldırılarını önleme amacıyla istihbarat toplamak olduğu unutulmamalıdır.⁷⁸ Ülkenin terörle mücadele ve mahkûmların deradikalizasyonu kapsamındaki bu tutumu dikkat çekicidir.

Hapishane temelli bir deradikalizasyon programı takip eden Endonezya'nın bu girişimi, Cemaat-i İslamiyye üyeleri ve diğer cihatçı örgütlerin üyelerini polisle iş birliği yapmaya ikna etmesiyle belirli bir başarı elde etmiştir. Ülkenin izlediği iki yaklaşım, programa katılan bireyler üzerinden bir ilerleme kaydedilmesine sebep olmuştur. İlki, polisin mahkûmları bireysel olarak tanınması ve

⁷⁶ Muhammad and Hiariej.

⁷⁷ Dr. Alex P. Schmid, "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review", March 2013.

⁷⁸ Yosua Suratman, "The Effectiveness of De-Radicalization Program in Southeast Asia: Does It Work?; The Case of Indonesia, Malaysia, and Singapore", *Journal of ASEAN Studies*, Vol. 5, No 2, 2017, p. 135-56.

bireylerin asıl ihtiyacına göre hareket edilmesi, ikincisi ise mahkûm ailelerinin ekonomik ihtiyaçlarının sağlanması, ailelerin hapisshane ziyaretlerinin kolaylaştırılmasıdır. Polisin mahkûmlara yönelik özel bir ilgi göstermesi ve dinî ritüellerde yer alması, mahkûmlar arasında örgüt ideolojisinin yanlış bir yönlendirmeye sahip olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Programa katılan bazı mahkûmlar Bali ve Avustralya büyükelçiliğinin bombalanması gibi sivillere yönelik saldırıların yanlış olduğunu kabul etmiştir. Bununla birlikte, mahkûm tutumlarını değiştirmekte ekonomik yardımların, dinî argümanlardan daha önemli bir etki gösterdiği not edilmiştir.

Yapılan saha araştırmalarında, ülkede bulunan hapisshaneler arasından sadece ikisinin (Porong ve Semarang) programın uygulanabilmesi için yeterli kapasiteye sahip olduğu tespit edilmiştir.⁷⁹ Son olarak terör suçundan hüküm giyen mahkûmlar için Sentul'da 2013 yılında özel bir hapisshane kurulmuştur.⁸⁰ Düşük riskli terörist mahkûmlar için kurulan bu hapisshanenin Endonezya hükümetinin deradikalizasyon programı konusunda yeni bir yol denediğinin göstergesi olduğu düşünülmektedir.

Programın uygulanabileceği hapisshane sayısının yetersiz olması süreçte kaydedilen başarıyı olumsuz etkilemektedir. Ayrıca deradikalizasyon sürecinin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için ülkedeki hapisshanelerin tamamını kapsayacak geniş çaplı bir reforma ve programın devamlılığını sağlayacak altyapıya acilen ihtiyaç vardır. Hapisshane şartlarının kötü olması ve terör suçlamasından tutuklanan kişilerin bu ortamda bir arada bulundurulması, bu kitlenin radikallik seviyelerinin artmasına sebep olduğu hatta görece daha ılımlı radikalleri de bu bağlamda etkilediği tespit edilmiştir. Hapisha-

ne yöneticilerinin deradikalizasyon noktasında yeterli bilgi ve duyarlılığa sahip olmaması da programın başarısını olumsuz etkileyen bir diğer etmendir. Mahkûmlara ve ailelerine gösterilen ilgi ve ekonomik destekler ise eşit bir şekilde dağıtılmamaktadır. Bu durum da programın sorumlularına karşı duyulan ciddi bir güvensizliğe sebep olmaktadır. Programın oluşturulması, yürütülmesi ve denetlenmesi kısımlarından sorumlu olan taraflar arasındaki koordinasyon eksikliği de sürecin etkili bir şekilde yürütülmesinde ciddi bir engel teşkil etmektedir.

Ülkede yürütülen programın başarı oranının sağlıklı bir şekilde ölçülebilmesi için gereken verilere tam anlamıyla erişim sağlanamamaktadır. Tutukluluk süreçleri tamamlanan kişilerin mevcut durumlarına yönelik gereken takiplerin sürdürülebilir bir biçimde yapılmadığı gözlemlenmiştir. Kıyaslama unsurları olarak programlara katılan mahkûmların radikallikten arınma durumlarına ve terör örgütlerine yeniden katılım eğilimlerine yönelik detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Ülkede yaşanan terör saldırıları vakalarında daha öncesinde hapisshanelerde tutulan ve deradikalizasyon programlarına dâhil olan isimlerinin yer alması da izlenen stratejilerin etkinliğinin sorgulanmasına sebep olmaktadır. Katılımın gönüllülük esasına dayalı olması hedef kitlenin önemli bir kısmına erişimin olmaması anlamına gelmektedir. Programa dâhil olma karşılığında çoğunlukla maddi avantajlar sağlanması, birçok mahkûmun sadece daha iyi koşullara erişebilmek adına bu programlara katılmasını sağlamıştır. Ayrıca incelenen birçok vakada polis tarafından taahhüt edilen maddi yardımların yerine getirilmediği tespit edilmiştir.

Programa belirli bir güven ve başarı getiren Bin Abbas gibi kişilerin çabalarına Endonezya

⁷⁹ Suarda, "A Literature Review on Indonesia's Deradicalization Program for Terrorist Prisoners."

⁸⁰ "Special Prison to Deradicalize Terrorists ", TEMPO.CO. Jakarta, 28 August 2013.

hükümetinin kaynak ayırmaması veya bu tür girişimleri kurumsallaştırmaya çalışmaması ciddi bir eksiklik olarak gözlemlenmiştir. Bu nedenle radikallerin, reforme edilmiş radikaller tarafından yönlendirilmesi stratejisi de beklenen etkiyi göstermemiştir. Bin Abbas'ın polisle iş birliği yapması durumu radikal bireyler arasında nefretin daha da artmasına sebep olmaktadır.

Terör saldırıları ve radikalleşme gibi problemlerle geçmişte sık sık karşı karşıya kalan Endonezya'nın gelecekte de aynı problemlere maruz kalmaya devam etmesi ihtimal dâhilindedir. Bu nedenle terörle mücadele ve deradikalizasyon kavramları ülke için her zaman gündemde olmuştur. Programın başarılı olmasında sağlanan dinî ve maddi yardımlar ve eski örgüt liderlerinin katkısı etkili olmuştur. Ancak bu yöntemlerin sorgulanmasının ve hapishanelerdeki radikalleşmenin artmasının önüne geçilememiştir. Hapishanelerde artan radikalleşme oranı ilerleyen süreçlerde de ülke gündemini ciddi bir şekilde meşgul edebilir. Bu bağlamda Endonezya'nın mevcut stratejileri gözden geçirmesi ve deradikalizasyon programlarının niteliğini geliştirmeye çalışması oldukça mühimdir.

IV. ALMANYA VE DERADİKALİZASYON

Almanya'nın radikalleşme konusundaki mücadelesi Nazi dönemi sonrasına kadar uzanmaktadır. 1945'ten sonra Hitler döneminin etkilerini ortadan kaldırmak için Almanya kültür, basın, ekonomi, adalet ve siyaset sistemini kapsayan yoğun bir çaba göstermiştir. Bu süreçte Nazi döneminin izini silmek üzere yapılanlar "entnazifizierung" (nazisizleştirme/nazilikten arındırma) kavramıyla ifade edilmektedir. Almanya aşırılıkçılıkla mücadelesinin temelini demokrasi kavramı çerçevesinde oluşturmaktadır. Federal Siyaset Eğitim Merkezi (Bundeszentrale für Politische Bildung, BPB), günümüzde

deradikalizasyon çalışmaları içerisinde aktif rol almaktadır. BPB'nin, 1952 yılında Federal Vatan Hizmet Merkezi adı ile İçişleri Bakanlığına bağlı olarak aşırı sağ ve ultra-nasyonalizmin en uç örneklerinden birisi olan Nasyonal Sosyalizm zihniyetiyle mücadele etmek, etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla kurulduğu göz önünde bulundurulduğunda Almanya'nın deradikalizasyon mücadelesinin 1950'lere kadar uzandığı değerlendirilmektedir. 1990'da Doğu ve Batı Almanya arasındaki duvarın yıkılmasıyla birleşen kurulan Federal Almanya Cumhuriyeti, ilk aşırılıkçılığı önleme çalışmasını 1992 yılında aşırı sağcı gruplara yönelik başlatmıştır. Devletin başlattığı "Şiddet ve Saldırganlığa Karşı Mücadele Programı (Aktionsprogramm gegen Aggression und Gewalt)" doğrudan aşırı sağcı eylemler nedeniyle ceza almış ve bulundukları ortam itibarıyla her an suça başvurabilecek küçük gruplara yönelik oluşturulmuştur. Program, şiddetin azaltılmasını; şiddete eğilimli gençlerle birebir çalışarak onlara alternatif destek programları sunulmasını; topluma uyum sağlamalarına yardımcı olarak şiddetten uzak tutulmalarını amaçlamıştır. Diğer taraftan, bu program aracılığıyla Yeni Federal Eyaletler'de gençlerin kendilerini ifade edebilecekleri gençlik merkezleri oluşturulmak istenmiştir. 1992-96 yılları arasında tam devlet destekli çalışan program önce kısmen devlet destekli, 1996'dan sonra ise tamamen belediyelerin finansmanına bırakılmıştır. Şiddet olaylarının yaygın olduğu 6 eyalette ve 30 bölgede uygulanan program Federal Aile, Yaşlı, Kadın ve Gençlik Bakanlığı koordinesinde uygulanmıştır. 2000 yılında "devlet sadece aşırı sağcı gençlerle çalışıyor" eleştirilerinden kaçınmak amacıyla proje "Yahudi Düşmanlığı, Yabancı Düşmanlığı ve Aşırı Sağcılık Karşısında Demokrasi ve Hoşgörü İçin Gençlik (Jugend für Toleranz und Demokratie-gegen Rechtsextremismus, Fremdenfeindlichkeit und Antisemitismus)" şeklinde yeniden adlandırılarak kapsamı genişletilmiştir. Bütün gençleri

hedef almayı amaçlayan proje 2003'te program aşırı sağcı eylemlerin önlenmesine bir katkısı olmadığı ve aşırı solcu ve İslamcı grupları içermediği gibi nedenlerle eleştirilmiştir. 2007 yılıyla birlikte bu defa proje "Çoğulculuk iyidir. Gençler için Çoğulculuk, Hoşgörü ve Demokrasi (Vielfalt tut gut. Jugend für Vielfalt, Toleranz und Demokratie)" ve "Demokrasi için yetkinlik. Aşırı Sağcılık Karşısında Danışma Merkezleri (Kompetent für Demokratie-Beratungsnetzwerke gegen Rechtsextremismus)" şeklinde iki başlık altında sürdürülmüştür. 2009 yılında hükûmeti oluşturan partiler koalisyon anlaşmasında devletin hâlihazırda sağ aşırılıkçılığa karşı finanse ettiği programların, sol ve din eğilimli aşırılıkçılığı da içine alacak şekilde devam edeceği hususunda ortak karara varmıştır. Bu dönem Alman devletinin aşırılıkla mücadelesinde paradigma değişimine gitmiştir. 2010 yılıyla birlikte Almanya'nın aşırılıkla mücadele bağlamında sağ aşırılıkçılık, sol aşırılıkçılık, din eğilimli aşırılıkçılık, yabancı düşmanlığı ve Yahudi düşmanlığını kapsayan bir anlayış benimsemiştir. 2010 yazında proje, bakanlığın belirlediği dört kuruluşla uygulamaya geçmiş, başvuru kapsam ve sınırlılıklar ilan edilerek ilgili kişi ve fon kuruluşların projeye başvurabilmelerinin önü açılmıştır. Almanya'da "deradikalizasyon" kavramının ne zamandan beri kullanıldığı bilinmemektedir. 2012 yılında sunulan "Uluslararası İslamcı Terörizmde Radikalleşme ve Deradikalizasyon" başlıklı doktora tezinde, Federal İçişleri Bakanlığına bağlı olarak 2009 yılında kurulan "Birlikte Terörle Mücadele Merkezi (Gemeinsame Terrorabwehrzentrum)" içerisinde bir deradikalizasyon (deradikalisierung) çalışma grubu kurulduğu ifade edilmektedir. Buradan hareketle 2008-2009 yıllarında Almanya'da

"deradikalizasyon" bir çalışma grubunun adı ve bir kavram olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Federal devlet bağlamında aşırılıkla mücadele çalışmalarında farklı kurumların yer aldığı görülmektedir. Farklı yıllarda farklı bakanlık ve kuruluşların çalışmalarda yer aldığı görülmektedir. Bir iç istihbarat kurumu olan Anayasayı Koruma Teşkilatı (Bundesamt für Verfassungsschutz) bunlardan biridir. Farklı kurumların çalışmalar içerisinde yer alması bulunduğu döneme göre devletin deradikalizasyona bakışındaki farklılıkları yansıttığı değerlendirilebilecektir. 2010 yılından itibaren Almanya, din eğilimli aşırılık yanlılarının sosyal ortamına odaklanan geniş kapsamlı programları uygulamaya başlamıştır ve sonunda şiddet içeren aşırılıkçılığı önleme ve bunlara karşı koyma (preventing and countering violent extremism, P/CVE için dünyanın en çeşitli projelerine sahip ülkelerinden biri olmuştur.⁸¹

2010 yılında Alman İç İstihbarat Teşkilatı (Bundesamt für Verfassungsschutz, BfV), ülke çapında dini istismar eden aşırılık yanlı gruplara yönelik "Terörizm ve Fanatik İslamcılıktan Kurtulun" anlamına gelen "Heraus Aus Terrorismus und Islamistischem Fanatismus, HATIF" adlı bir çıkış hattı başlatmıştır.⁸² HATIF, radikal İslamcı veya İslamcı terörist gruplaşmaların etki alanına girmiş olan ve buradan kurtulmak isteyip kendi gücüyle kurtulamayan kişilere, bu kişilerin ailelerine, yakınlarına ve arkadaşlarına yönelik bir program olarak tasarlanmıştır. Program kapsamında başvuru sahiplerine "özel görüşmelerle" yardımcı olunacağı vurgulanmıştır. Bu kişilere "devlet dairelerindeki işlerinde" çözüm desteği, terör gruplarınca tehdit edilmeleri durumunda koruma imkânları, okul ve mesleki eğitim ve mecbur kalınması durumunda da maddi des-

⁸¹ Mehmet Ceviz, "Almanya'da Deradikalizasyon Çalışmaları", içinde *Tüm Boyutlarıyla Radikalleşme Süreci ve Radikalleşmeyle Mücadelede Ülke Uygulamaları*, ed. Osman Şen (Nobel Yayınları, 2021), 189–220.

⁸² Daniel Koehler, "Deradicalisation in Germany: preventing and countering violent extremism", *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, Sayı 128, 2021, p. 59–79.

tek gibi olanaklar sunulacağı ifade edilmiştir. Almancanın yanı sıra Türkçe ve Arapça da hizmet verecek olan programa 24 saat boyunca açık olan telefon hattı ve e-mail aracılığıyla ulaşılabilecektir ancak 2014 yılında çağrı eksikliği nedeniyle durdurulmuştur.⁸³

Diğer taraftan, Federal Göç ve Mülteciler Dairesi (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, BAMF), Ocak 2012'de hükûmet dışı danışmanlarla kamu-özel ortaklığı olarak, radikal İslamcıların akrabaları için ülke çapında ek bir danışma hattını da başlatmıştır. Hedeflenen radikal kişinin bir aile üyesiyle bir devlet çalışanı arasında ilk temasın kurulduğu bu danışmanlık konseptinin, en azından istikrarlı talep ve yüksek sayıda vaka sevki açısından oldukça başarılı olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Ocak 2012 ile Eylül 2020 arasında, yardım hattı 4.544 çağrı almıştır ve 3.061 danışmanlık vakası elde edilmiştir. Bu rakamlar tek başına, sağlanan danışmanlığın kalitesi veya Almanya'daki radikal İslamcı çevre üzerindeki genel etki açısından yeterince önemli olmasa da P/CVE kapsamında hükûmet liderliğindeki kamu-özel sektör ortaklıklarının aileler ve topluluklar için güvenilir destek sağlayıcılar olarak görülebileceğini göstermektedir. BAMF yardım hattının kurulmasından bu yana, diğer Alman eyaletleri de aynı yolu izlemiştir ve genellikle "önleme ağları" olarak adlandırılan bu yaklaşımın kendi versiyonlarını oluşturmuşlardır. Şu anda, 16 Alman eyaletinin 12'sinde bir tür kamu-özel ortaklığı görülmektedir. Bunlar genellikle ülke çapındaki BAMF programıyla bağlantılıdır. Selefi radikalleşmeye karşı bir yardım hattı ve bir danışma yaklaşımı sunmaktadır. Hükûmet tarafından yönlendirilen bu önleme ağlarının tipik özelliği, genellikle sadece

bir veya iki hükûmet dışı ortak tarafından yürütülen çok çeşitli işlevler ve bileşenler (örneğin okullarda eğitim görüşmeleri, mahkûmlara cezaevinde danışmanlık, radikalleşmeyi tanımak için öğretmenlerin eğitimi, bireysel radikalleşme projeleri veya aile danışmanlığı dâhil olmak üzere) içermektedir. Bu modeli uygulayan Alman eyaletleri, bir veya iki sivil toplum ortağını dış kaynak ve taşeron olarak bu bileşenlerle ve P/CVE programını yürütmekle görevlendirmiştir. Birçok eyalet, birkaç doğrudan taşeron STK'nın ötesinde daha geniş sivil toplum önleme alanı için stratejik rehberlik oluşturmak amacıyla koordinasyon merkezleri kurmuştur.⁸⁴

P/CVE çalışmasıyla ilgili birçok politika ve çalışma alanı diğer pek çok konuda olduğu gibi eyaletlerin karar alma sürecinin merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle Almanya genelinde önleme politikaları büyük ölçüde eyaletteki ilgili siyasi ortam tarafından yönlendirilmekte ve eyaletten eyalete önemli ölçüde farklılık gösterebilmektedir. Günümüzde yaygın olarak P/CVE çalışması olarak bilinen şeyin birçok yönü geleneksel olarak STK'lar tarafından tasarlanmış ve uygulanmıştır. Bu, deradikalizasyon noktasında da aktörleri ve eylem alanlarını çevreleyen tartışmanın bir parçasını oluşturmaktadır. Almanya, Avrupa'daki veya dünyadaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, sivil toplum kuruluşlarının deradikalizasyon çalışmalarında üstlendikleri nispeten baskın rol nedeniyle genellikle istisnai bir örnek olarak görülmektedir. Alman sivil toplumu tarihsel olarak önemli bir konum almış olsa bile sivil toplumun bugün en etkili aktör olduğunu varsaymak da yanlış bir tespit olacaktır.⁸⁵

2015 yılına gelindiğinde dönemin Federal Ai-

⁸³ "Radikal İslamcılar için pişmanlık programı", *Deutsche Welle Türkçe*, 2010.

⁸⁴ Koehler, "Deradicalisation in Germany: preventing and countering violent extremism".

⁸⁵ Till Baaken et al., "Dissecting Deradicalization: Challenges for Theory and Practice in Germany", *International Journal of Conflict and Violence*, Vol. 14, No 2, 2020, p. 1-18.

le, Yaşlılar, Kadın ve Gençlik Bakanı Manuela Schwesig, Demokratik Yaşam/Demokratie Leben projesini hayata geçirmiştir. Bu dönemde saha çalışmalarıyla projeleri hayata geçiren STK'lar için yapısal değişiklikler sağlanmıştır ve finansman desteği iki katına çıkarılmıştır. Projede deradikalizasyon temel bakış açısı olarak yer almaktadır. Aynı zamanda sağ, milliyetçi ve din eğilimli aşırılıkçılık başlıkları da projenin temel hedefleri arasında yer almaktadır.⁸⁶

a. Almanya'daki Radikalleşme ve Deradikalizasyon Çalışmaları

Radikalleşme ve deradikalizasyon çalışmaları iki ayrı başlıkta değerlendirilmektedir. "Radikalleşme" çalışmalarını federal devlet kurumlarının yaptığı çalışma ve projeler oluştururken, "deradikalizasyon" çalışmaları noktasında sivil toplum kuruluşları (STK) aracılığıyla yapılan çalışmalar öne çıkmaktadır. Almanya'da radikalleşme ve deradikalizasyon faaliyetlerinde devlet daha çok finansör olarak yer almaktadır. Devlet politikayı belirleyip ve ana başlıkta projeleri duyurmaktadır. Belirlenen kriterler çerçevesinde ilgili kişi ve kurumlar müracaatlarını yaparak projenin uygulayıcısı olmaktadır.⁸⁷

1. Almanya'da Deradikalizasyon Çalışmaları Destekleyen Önemli Bir STK -Demokratik Kültür Toplumu (Zentrum Demokratische Kultur, ZDK)

Federal Almanya Cumhuriyeti'nin temel yasasına bağlı olan ZDK kendisini, "Alman anayasasının değerleri için ülke çapında kampanya yürüten bir kurum" olarak tanımlamaktadır. Aşırılık ve şiddetle mücadeleye yönelik girişimlerin ve projelerin uygulanması için koçluk, eğitim modülleri ve transferler sunmakta veya diğer uzmanlarla arabuluculuk yapmaktadır.

Aşırılıkçı olarak değerlendirilen siyasi, ideolojik, dini aşırılıkçılık ve onun şiddet içeren, terörist aşırılıkları gibi konularda kitap ve broşür basmakta, dergi çıkarmakta ve bilgilendirici kısa filmler yayımlamaktadır. Yürütme kurumu ve ortakları, insanları ve akrabalarını aşırılık yanlısı gruplardan ve ağlardan derhâl ayrılmalarda noktasında desteklemektedir. Bu amaçla, ZDK, EXIT-Deutschland ve HAYAT-Deutschland gibi girişimlerin sponsorluğunu yapmaktadır. Genel müdür ve bilimsel ve pratik direktör, eski baş ceza memuru ve lisansüstü kriminalist Dr. Bernd Wagner, aşırılıkçılık ve şiddete karşı yaptığı çalışmalardan dolayı 2014 yılında Federal Başkan Joachim Gauck tarafından Liyakat Haçı ile onurlandırılmıştır.

1.1. EXIT-Deutschland

Bir kriminalist olan Bernd Wagner ve daha önceden kendisi de bir neonazi olan Ingo Haselbach tarafından 2000 yılında ZDK çatısı altında kurulmuştur. EXIT-Deutschland Federal Aile, Yaşlılar, Kadın ve Gençlik Bakanlığı tarafından 2023 yılına kadar desteklenmektedir ve sağ aşırılıkla mücadele etmek üzere kurulmuş ilk sivil inisiyatif olarak değerlendirilmektedir. Kurum kendisini "aşırı sağ hareketten ayrılmak ve yeni bir hayata başlamak isteyen bireylere yardımcı olan bir girişim" olarak tanımlamaktadır. Aşırı sağcıların davranışları ve dünya görüşleriyle ilgilendiklerini ve bireyin özgürlük ve haysiyetini koruma amacıyla olduklarını vurgulamaktadır. EXIT-Deutschland, "her kökenden ancak esas olarak son derece radikalleşmiş çevrelerden (grup liderleri, teröristler, parti liderleri) bireylere hareketten ayrılmalarda ve sahada yöntem ve programlar geliştirmeleri için yardım etmeye çalıştıklarını" ileri sürmektedir. Bernd Wagner'in başlattığı ilk deradikalizasyon deneyimlerine bakıldığında, böyle bir girişimi başlatan ilk ülke olan Almanya'da EXIT-Deut-

⁸⁶ Ceviz, "Almanya'da Deradikalizasyon Çalışmaları".

⁸⁷ "ZDK Gesellschaft Demokratische Kultur gGmbH".

Bernd Wagner'in başlattığı ilk deradikalizasyon deneyimlerine bakıldığında, böyle bir girişimi başlatan ilk ülke olan Almanya'da EXIT-Deutschland, deradikalizasyon ve çıkış-yardım alanında dünyanın en deneyimli ve başarılı programlarından birini oluşturmaktadır.

schland, deradikalizasyon ve çıkış-yardım alanında dünyanın en deneyimli ve başarılı programlarından birini oluşturmaktadır. 2000 yılından bu yana, 500'den fazla bireysel vaka, yaklaşık %3'lük bir tekrarlama oranıyla başarıyla sonuçlandırılmıştır. Diğer bir ifadeyle yaptıkları çalışmalar neticesinde 500'den fazla kişiyi aşırı sağ ortamdan çıkarılarak alternatif yollara yönlendirilmiştir. 2020 yılında 20. yılını kutlayan EXIT-Deutschland reklam filminde Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinden itibaren 184 kişinin 469 aşırı sağcı şiddet eylemlerinde hayatını kaybettiğini ifade etmektedir. EXIT-Deutschland'ın başarısı, son olarak Alman hükümeti ve Avrupa Komisyonu/Avrupa Sosyal Fonu (European Commission/European Social Fund) olmak üzere birçok kurum ve otorite tarafından kabul edilmiştir. Erich Maria Remarque Barış Ödülü 2013 ve Politik Ödülü 2012 gibi çeşitli ödüller almıştır. Alman hükümetinin ülke çapında çalışan iki proje olan Alman İç İstihbarat Teşkilatının deradikalizasyon programıyla EXIT-Deutschland arasında karşılaştırmalı analizine göre, EXIT-Deutschland'ın çok daha iyi bir başarı oranı ve alınan ve ele alınan toplam vaka sayısının neredeyse dört kat daha fazla olduğunu tespit etmiştir.⁸⁸

1.2. Journal EXIT-Deutschland, JE

JEX dergisi, 2008'den beri Almanca konuşulan ülkelerde deradikalizasyon, aşırılıkçılık ve demokratik kültür konusunda uygulayıcılarla akademik, disiplinlerarası bir alışveriş için kapsamlı ve düzenli olarak yayımlanan ilk dergidir. Dergi hem bilimsel-teorik araştırmalara hem de pratik saha çalışmalarına yer vermektedir. Derginin aşırılık, radikalleşme, terörizm, deradikalizasyon konularında çalışan araştırmacılarla deradikalizasyon çalışmalarında yer alan kişilerin saha tecrübelerini yansıttıkları makaleler yayımlanmaktadır. JEX dergisi, bilim ve uygulama arasındaki bağlantıya ve sinerjiye dayanmaktadır. Bu nedenle derginin editör kadrosu da bilimsel uzmanlar ve deneyimli uygulayıcılardan oluşmaktadır. ZDK'nın bir parçası olan EXIT-Deutschland, HAYAT-Deutschland ve DNE-Deutschland girişimlerinin yanı sıra eski aşırılık yanlılarının AKTIONSKREIS'i, JEX'in ana ortakları arasında yer almaktadır.⁸⁹ Deradikalizasyon konusunda YouTube ve Spotify üzerinden video-podcast türü yayınlar da yapılmaktadır.⁹⁰

1.3. HAYAT-Deutschland

Türkçe bir isim verilen danışma merkezinin kataloğunda, "Selefi içinde radikalleşen veya militan

⁸⁸ "Ausstieg aus dem Rechtsextremismus", EXIT-Deutschland.

⁸⁹ "Zeitschriftenrichtlinien und Publikationsprozess", Journal EXIT-Deutschland.

⁹⁰ "Video-Podcast: Ausstieg & Deradikalisierung", EXIT-Deutschland, 2021.

olarak çatışma bölgelerinde bulunan ve burarlardan ayrılan veya geri dönen kişilerin ve akrabalarının Almanya'daki ilk danışma merkezi ve bir irtibat noktası" olduğu ifade edilmektedir. İnternet sitesinde de HAYAT'ın, aşırı derecede radikalleşmiş sağcı aşırılık yanlıları için ilk deradikalizasyon ve çıkış girişimi olan *Çıkış-Almanya (EXIT-Deutschland)* deneyimine dayanarak 2011 yılında kurulduğu ileri sürülmüştür. HAYAT danışma merkezine doğrudan telefon veya e-posta yoluyla ulaşılabilir. İlk temasta, ilgili gereksinimleri belirlemek ve en önemli soruları en baştan netleştirmek için bir vaka analizi ve risk değerlendirmesi (söz konusu kişinin kendisini ideolojik olarak ve muhtemelen şiddet kullanarak radikalleştirilmesi veya radikal olması riski var mı?) yapılmaktadır.⁹¹ 2012'den 2020 yılına kadar Federal Göç ve Mülteciler Dairesi (BAMF) tarafından ülke çapında kurulan "Radikalleşme Danışma Merkezinin (Advice Center on Radicalization)" ortağı olan HAYAT danışma merkezi, 2021 yılı itibarıyla devlet finansmanından bağımsız olarak danışmanlık sağlanacağını açıklamıştır.⁹²

1.4. Ufuq e.V.

Ufuq e.V. 2007 yılında Berlin'de kurulmuştur. Önleyici çalışmalar bağlamında aktif çalışmaları olan derneğin yönetim kurulunda biri Arap asıllı olmak üzere üç kişi bulunmaktadır. İslam, İslam düşmanlığı/İslamofobi ve İslamcılık konuları temelinde siyaset eğitimi ve önleyici çalışmalar yürütmektedir.⁹³ Odak noktasında Müslüman gençler bulunmaktadır. Din Eğilimli Aşırılıkçılık Üzerine Federal Çalışma Grubu'nun (Bundesarbeitsgemeinschaft religiös begründeter Extremismus, BAG ReLEx) kurucu üyesi olan Ufuq e.V. Şubat 2015'ten bu yana Aile, Yaşlılar, Kadınlar ve Gençlik Bakanlığı tarafın-

dan "Canlı Demokrasi!" Programı kapsamında finanse edilmektedir. Günümüzde deradikalizasyon çalışmaları içerisinde aktif rol alan Federal Siyaset Eğitim Merkezi (Bundeszentrale für Politische Bildung, BPB), Şeffaf Sivil Toplum Girişimi (Initiative Transparente Zivilgesellschaft, ITZ) ortakları arasında yer almaktadır.⁹⁴

b. Almanya'da Deradikalizasyon Çalışmalarının Değerlendirilmesi

1980'lerin sonlarında ortaya çıkan ve başlangıçta solcu teröristlere odaklanan aşırılık yanlılarını ve teröristleri radikallikten arındırmayı amaçlayan Alman politikaları kapsamında 1990'larda, Alman makamları fonlarını sivil toplum girişimlerine ayırmıştır ve bu da 2000'lerde deradikalizasyon girişimlerinin yaygın bir şekilde benimsenmesine yol açmıştır. Almanya'da devlet, söz konusu projelerin bizzat uygulayıcısı olarak sahada değil ancak projenin yürütücüsü ve finansörü olarak bir rol üstlenmektedir. Kişi, grup veya fon kuruluşları devletin sunduğu proje kapsamında gerekli şartları yerine getirerek ilgili yerlere müracaat edip kabul edilmeleri hâlinde kendilerine verilen bütçe ve belirlenen sınırlar dâhilinde çalışmalara katılabilir. Almanya'nın bütün aşırılıkçılıklarla mücadelesinin demokrasi kavramı etrafında yer aldığı değerlendirilmektedir. Almanya'daki deradikalizasyon çalışmaları daha çok önleyici tedbirlere, önleyici tedbirler de demokrasi ve çoğulcu yaşama odaklanmaktadır.

2011'de Suriye iç savaşının patlak vermesinden bu yana, Almanya'daki kamuoyu tartışmaları sürekli olarak çeşitli nedenlerle, IŞİD veya el-Kaide bağlantılı gruplara katılmak için gönüllü olarak Suriye veya Irak'a giden, sayıları

⁹¹ "HAYAT-Beratungsstelle".

⁹² "HAYAT-Deutschland".

⁹³ Ceviz, "Almanya'da Deradikalizasyon Çalışmaları".

⁹⁴ "Politische Bildung und Prävention von religiös begründeter Radikalisierung".

**Almanya'daki
deradikalizasyon
çalışmaları daha
çok önleyici
tedbirlere,
önleyici tedbirler
de demokrasi ve
çoğulcu yaşama
odaklanmaktadır.**

giderek artan yabancı savaşçılara odaklanmıştır. Ailelerin, yerel toplulukların ve yetkililerin savaş bölgelerine gitmelerini engellememelerinin yanı sıra iyi eğitilmiş ve yüksek düzeyde ideolojikleşmiş yabancı savaşçıların geri dönmesi korkusu, Almanya'daki aşırılıkçılıkla mücadele, müdahalelerde bulunma ve çıkış programları konusundaki tartışmalarda yeni bir boyut oluşturmuştur. 2000 yılından bu yana ülke genelinde çok sayıda devlet ve devlet dışı aktörler tarafından düzenlenen programlar sağcı aşırılığa karşı koymak ve aşırı sağ sahneden çıkan bireyleri desteklemek için yürütülmektedir. Eylül 2011'de Avrupa Komisyonu, terörle mücadele stratejisinin bir parçası olarak, Avrupa çapında bir uygulayıcılar, politikacılar ve akademisyenler ağı olan Radikalleşme Farkındalık Ağını (RAN) kurmuştur. Federal Göç ve Mülteci Dairesinin (BAMF) 2012 yılında radikalleşmeye karşı danışma ağını kurmasıyla bu yaklaşım İslamcılık alanına aktarılmış ve etkili bir Selefilik karşıtı çalışmanın gerekliliği hakkında ulusal bir tartışmanın temeli atılmıştır. Ocak 2014'te Danimarka ve Almanya'nın da içerisinde bulunduğu tüm üye ülkelere çıkış stratejileri oluşturmaları için tavsiye niteliğinde bir plan sunulmuştur. AB'nin en son terörle mücadele stratejisinde deradikalizasyon ve aşırılık karşıtı

önlemler noktasında stratejinin genişletilmiş 2014 versiyonu, üye ülkeleri yalnızca ilgili programları oluşturmaya değil, aynı zamanda inisiyatiflerini değerlendirmelerini sağlamaya da çağırarak deradikalizasyona ek bir odaklanma sağlamıştır. Aynı yıl, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Suriye ve Irak'tan dönen yabancı savaşçılar için yeniden entegrasyon programları çağrısında bulunan 2178 sayılı kararı kabul etmiştir. Son birkaç yılda deradikalizasyon ve aşırılıkçılık karşıtı programlar, bir dizi ulusal ve uluslararası terörle mücadele stratejisinin önemli bir parçası hâline gelmiştir.⁹⁵

Almanya, deradikalizasyon noktasında altyapısı hem önemli ölçüde merkezi olmayan hem de hükûmet dışı ve devlet aktörlerini içerdiği ve dolayısıyla hibrit olduğu için Avrupa'da farklı bir örnektir. Alman federalizmi nedeniyle federal eyaletler, federal hükûmete karşı yüksek derecede sorumluluğunu önceden belirlemektedir. Kapsamlı yaklaşım, önleme, kanun yaptırımı, rehabilitasyon ve deradikalizasyon önlemlerini koordineli bir şekilde uygulanması noktasında Alman hükûmeti tarafından finanse edilen deradikalizasyon çalışmaları, farklı organlar, çalışma grupları ve federal ve eyalet düzeyindeki paydaşlar arasındaki düzenli tartışmalarda koordine edilmektedir. Federal kurumlar, federal

⁹⁵ Daniel Köhler, "Structural Quality Standards for work to intervene with and counter violent extremism", German Institute on Radicalization and De-Radicalization Studies (GIRDS), 2017.

eyaletlerin aşırılıkçılığı önlemeye yönelik koordinasyon ofisleri ve radikalleşmeyi teşvik eden sivil toplum örgütleri arasında düzenli toplantılar yapılmaktadır. Ortak Terörle Mücadele Merkezinde (GTAZ) bir deradikalizasyon çalışma grubunun bulunmaktadır.⁹⁶

Diğer Avrupa ülkeleri tipik olarak ya daha merkezî bir yukarıdan aşağıya yaklaşımı (örneğin Fransa) seçmiştir ya da karar alma, koordinasyon ve gündem belirlemenin çoğunu yerel topluluklara ve STK'lara (örneğin Danimarka) bırakmıştır. Bu bağlamda, Almanya diğer ülkeler için birçok önemli ders barındırmaktadır.⁹⁷ Almanya, Avrupa'daki veya dünyadaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, sivil toplum kuruluşlarının deradikalizasyon çalışmalarında üstlendikleri nispeten baskın rol nedeniyle genellikle istisnai bir örnek olarak görülmektedir. Almanya'da hem güvenlik birimlerinin hem de sivil toplum aktörlerinin radikalleşmeyi önleme ve deradikalizasyon için geliştirdiği program ve projeler, devlet tarafından finanse edilen etkili altyapı sayesinde kendisine varlık alanı bulabilmektedir.

V. FRANSA VE DERADİKALİZASYON

Fransız topraklarındaki terör saldırılarının tarihi 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu gruplar arasında aşırı sağ ve sol, Bask bölgesinden milliyetçiler ve ayrıca Cezayir isyanı biçimindeki din eğilimli aşırılık yanlıları bulunmaktadır. 19 ve 20. yüzyıldaki saldırıların etkisi de oldukça önemlidir ancak Fransa'nın 21. yüzyılın başından beri ve özellikle 2015'ten beri tanık olduğu terör saldırıları kıyaslanamayacak bir etkiye sahiptir.

2012 yılında Fransa'nın Toulouse kentinde işlediği cinayetlerde 3 asker, 3 çocuk ve bir öğret-

men olmak üzere 7 kişiyi öldüren 24 yaşındaki Cezayir asıllı Fransız Muhammed Merah, 32 saat süren operasyonun ardından ölü olarak ele geçirilmiştir. Merah olayından bu yana ve daha yakın zamanda Fransız gençlerinin Suriye ihtilafında savaşmak için kaydolma vakalarından bu yana, "radikalleşme" terimi Fransız siyaset ve medya gündeminde yer almıştır. Ekim 2013'te Fransa Başbakanı Jean-Marc Ayrault, "radikalleşme olgusunun önlenmesi" hakkında bir tartışma başlatma niyetini belirttiğinde, o ana dek Fransa'da yalnızca birkaç politika belgesinde kullanılan terim, hâlâ henüz tanımlanmamış yeni bir konudur.⁹⁸

Ocak 2015'te Fransa terör saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu saldırılar Denetimli Serbestlik Hizmeti (Probation Service) üzerinde çok etkili olmuştur. Terörle bağlantılı suçları işleyen suçlular veya radikalleşme riski yüksek olan diğer suçlular için bir radikallikten arındırma programı oluşturmak amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Ocak 2015'te Fransa'daki hiciv dergisi Charlie Hebdo'nun Paris'teki ofisine ve bir süpermarkete yapılan terör saldırılarından sonra bir program kurulmuştur.⁹⁹ Charlie Hebdo ofisine yapılan saldırı, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Fransız topraklarında yapılan en ölümcül saldırı olarak nitelendirilmektedir. Aynı yılın 13 Kasım'ında 8 İŞİD üyesinin Paris'in çeşitli yerlerini hedef aldığı ve 130 kişinin ölümü ve 350 kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan terör saldırıları devam etmiştir. 14 Temmuz 2016'da Tunus doğumlu bir Fransız vatandaşı, kamyonunu kalabalığın üzerine sürerek 86 kişinin ölümüne ve yaklaşık 430 kişinin yaralanmasına neden olmuştur. Bu saldırıların yıkıcı etkileri, Fransa'nın terörle mücadele politikalarının etkinliği konusunda birçok

⁹⁶ "BMI - Deradikalisierung", Bundesministerium des Innern und für Heimat, 2021.

⁹⁷ Koehler, "Deradicalisation in Germany: preventing and countering violent extremism".

⁹⁸ "Fransa'da Muhammed Merah Operasyonu Eleştiriliyor", *Amerika'nın Sesi*, 2012.

⁹⁹ "The French deradicalisation programme", CEP - Confederation of European Probation.

eleştiriye gündeme getirmiştir. Dahası Fransa vatandaşı radikaller Suriye ve Irak'taki savaşa katkı sağlamıştır. Mayıs 2016 itibarıyla yapılan değerlendirmelere göre, Suriye ve Irak'ta yaklaşık 2.000 Fransa vatandaşı radikal bulunmaktadır. Fransız hükûmetinin 2018 raporuna göre, savaş alanından sağ kurtulan radikallerin çoğu, Fransız topraklarına yeniden girmeye çalışmıştır. Hem Fransa'da hem de yurt dışında yaşayan Fransız vatandaşı gençlerin siyasi şiddete bulaşmalarına karşı mücadele noktasında Ayrault'ten sonra göreve gelen Fransa Başbakanı Manuel Valls'in "şiddet içeren radikalleşme ve terör ağlarıyla mücadele planı" duyurusu, bir endişeyi daha da somutlaştırmıştır. Fransız hükûmeti Valls'in planına dayanarak, Fransa genelinde radikalleşme mağdurları için rehabilitasyon merkezleri kurmak ve bireyleri radikallikten arındırarak radikalleşmeyi ortadan kaldırmak için yaklaşık 40 milyon avro bütçe ayırma kararı almıştır.¹⁰⁰

a. Fransız Deradikalizasyon Programı: Önleme, Entegrasyon ve Vatandaşlık Merkezi

"Önleme, Entegrasyon ve Vatandaşlık Merkezi" (The Centre for Prevention, Integration and Citizenship), "açık ortam ile hapisane arasında" bir geçiş alanı sağlayabilecek, devlet tarafından finanse edilen gönüllü bir radikallikten arındırma programı olarak tasarlanmıştır. Merkez, başlangıçta din eğilimli radikalleşmeyle mücadele için ülke çapında bir çabanın "merkezi" olarak planlanmıştır. Ülkedeki artan sayıda radikalleşen insanları deradikalize etmek için bir başlangıç noktası olacağı umulan merkez, 18-30 yaş arası gençlere açıktır. Merkezin amacı radikalleşmiş ama çıkış yolu arayan kişiler arasından "gönüllü" adaylar seçmektir. Ancak bu girişime katılabilmek için adayların

daha önce cezaevinde kalmamış veya hükûmetin terör izleme listesinde bulunmamış olmaları gerekmektedir. Bu nedenle, önceden yetkililer tarafından belirlenen adaylar daha sonra başvurabilmekte ve onay aldıktan programa katılabilmektedirler. Merkezin arkasındaki ana fikir, yerel yönetimler tarafından tespit edilen radikalleşmiş kişiler üzerinde "kolektif" yaklaşımla "deneysel" yöntem uygulamaktır. Belirlenen radikallerin sözde geri çekilmiş davranışlar sergilemeleri ve bu nedenle programa "gönüllü olarak" girmeleri beklenmektedir.¹⁰¹

Program Fransa'nın Loire Vadisi'ndeki Pontourny kasabasında 18. yüzyıldan kalma bir malikanede uygulanmaktadır. 25 sosyal hizmet uzmanı, psikolog, özel eğitimci ve bir Müslüman din adamından oluşan bir ekip merkezde görev yapmaktadır. Rehabilitasyon için gelenlerin 10 ay süreyle merkezde kalmaları beklenmektedir. Fransa'nın dört bir yanından bir dönem için gelen dokuz kişinin yaşları 18 ile 30 arasında değişmektedir. Hepsine "entelektüel bağımsızlık sistemlerini güçlendirmeyi" öğretmek amacıyla Fransız tarihi, felsefesi, edebiyatı, medyası ve dini dersleri verilmiştir. Ayrıca günlük terapi, sanat ve müzik derslerine katılmışlardır. Grup sohbetleri, 1905'e dayanan ve dinin siyasetten ayrılmasını gerektiren demokrasi, din ve laiklik üzerine odaklanmıştır. Merkez, bu kişileri ilk etapta ideolojilerine eğilimli kılan şeyleri ele almak istemiştir. Yaptıklarına neden inandıklarını anlamalarına ve bunun gerçekten doğru olup olmadığını sorgulamalarına yardımcı olmak için her biriyle geçmişleri, iş fırsatları, ev yaşamları, sağlık programları üzerinde çalışılmıştır. Merkez din dersleri vermeyi amaçlamamasına rağmen her bir kişiyle ayrı ayrı görüşmesi için bir Müslüman

¹⁰⁰ Amir Nateghpour, "Deradicalisation Programme. The Case of France", 2018.

¹⁰¹ Maddy Crowell, "What Went Wrong With France's Deradicalization Program?", *The Atlantic*, 2017.

din görevlisi de getirmiştir. İlk başta kimse laik olarak gördükleri Fransız hükümetiyle çalıştığı için onunla konuşmamıştır. Ama sonrasında din adamı da bu kişilerle bireysel ve gruplar hâlinde bir araya gelmiş ve iki atölye çalışması yapmıştır. İlk "kutsal metinlerin dilini daha iyi öğrenebilsinler" diye Arapça dersi, ikincisi ise Müslüman medeniyet tarihi üzerine bir ders şeklinde olmuştur. Birkaç ay sonra, bu kişiler helal olmayan yiyecekler yemeye başlamıştır ve ayrıca Fransız milliyetçiliği konusunda sıkı bir eğitim almıştır. Bu süreçte her sabah üniforma giymeleri ve Fransa'nın millî marşı La Marseillaise'i söylemeleri istenmiştir.¹⁰²

Program başladıktan birkaç ay sonra hükümetin, terörü doğrudan kasabalarına getireceğinden korkan kasabalı göstericiler merkezin kapatılmasını talep etmişlerdir. Protestocular nedeniyle programa katılan kişilerin çoğu merkezi terk etmiştir. Suç ve Radikalleşmenin Önlenmesi İçin Bakanlıklar Arası Komite (Comité Interministériel de Prévention de la Délinquance et de la Radicalisation, CIPDR), "Düşüncelerinde gerçekten bir değişim görmeye başladık ancak yeterli zamanımız olmadı" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Pontourny merkezi süresiz olarak kapatılmıştır. Ancak ülke yeni bir program başlatıp başlatmama konusunda bocalarken, radikalleşme Fransa için bir tehdit oluşturmaya devam etmektedir.¹⁰³

b. Fransa'nın Deradikalizasyon Programının Başarısızlığı

Eylül 2016'da Fransa'nın ilk deneysel deradikalizasyon merkezi, Loire bölgesinde 3.000'den az nüfuslu küçük bir kasaba olan Beaumont-en-Véron kasabasında açılmıştır. Pontourny merkezi, deradikalizasyon sürecindeki bireyler için bir eğitim kampı olarak ta-

sarlanmıştır. Eylül 2016'da açılan merkez Temmuz 2017'de hükümet tarafından kapatılmıştır.

Bu merkez bazı güvenlik zafiyetlerine yol açabilme ihtimali nedeniyle tehlikeli görülmüştür. Örneğin, yeterince karizmatik bir hastanın programa katılması hâlinde Pontourny bir deradikalizasyon merkezinden ziyade radikallerin bulunduğu ve İslam'a dayalı daha güçlü bir kimlik oluşturduğu bir merkez hâline gelebilirdi. Gerekli yerel makamlara danışmadan, alelacele açılan bu merkez, yüksek maliyeti, etkisizliği ve güvenliğe yönelik oluşturabileceği tehdit nedeniyle bir "radikal akademisi" olarak nitelendirilmiş ve eleştirilmiştir. Yerel bir gazete tarafından bu merkeze gelen radikal bir birey için ulusal güvenliğe tehdit oluşturan birey anlamına gelen "Fiché S" ifadesini kullanan bir makale yayımlandığında merkeze yönelik eleştiriler daha da artmıştır. Merkez, ülkeye 2,5 milyon avroya mal olmuştur ve tek bir kişiyi radikallikten kurtaramamıştır. Politikacıların duymak istediklerini söyleyen, konuyla ilgili kendi kendini uzman ilan edenlerin giderek arttığı görülmüştür. Radikalleşme karşıtı önlemlere daha fazla para yatırıldıkça, daha fazla kişi konuyla ilgilenmeye ve uzmanlaşmaya başlamıştır. Hükümet bu alana fon ayırdığı için yeni dernekler kurulmuştur. Deradikalizasyon alanı hâlâ yeni bir alan olması nedeniyle uzmanlar bile sorunun en iyi nasıl ele alınacağı konusunda hemfikir olamamaktadır. Yine de Pontourny, bir ideolojinin diğerinin yerini alabileceği varsayımıyla kurulmuştur.¹⁰⁴

Kabul edilmelidir ki muhafazakâr olan ancak radikalleşmemiş Müslümanları yanlış bir şekilde kategorize etmekten kaçınan bir program oluşturmak bu tür programlarda ortaya çıkan en önemli güçlüklerden biridir. Fransız istihbaratı camileri, mahalleleri ve çevrim içi

¹⁰² Crowell.

¹⁰³ Crowell.

¹⁰⁴ Stéphanie Fillion, "What we can learn from France's failed deradicalization center", *La Stampa*, 2017.

YTS'lerin Danimarka'nın güvenliğine yönelik oluşturduğu tehdidi ele almak için ülke bir deradikalizasyon programı başlatmıştır. İlk program, 2009'da bireylerin radikal ve şiddet yanlısı aşırılık yanlısı gruplara katılmasını engelleyen geçici bir projeyken 2016'dan sonra ülke çapında bir girişimin parçası hâline gelmiştir.

etkinlikleri izlese de çoğu zaman bir kişinin radikal olduğunu çok geç olana kadar anlamanın bir yolu yoktur. Hükûmetin gönüllü yaklaşımı hakkında kimse elini kaldırıp radikalleştiğini ve tedaviye ihtiyacı olduğunu söylemeyecektir. Almanya, İngiltere ve Belçika, radikalleri toplumlarına daha fazla entegre etmeye odaklanan programlar geliştirmiştir. Suudi Arabistan ise radikallikten arındırmak için iş ve eş bulmaya odaklanmaktadır. Fransız deradikalizasyon modeli diğerlerinden farklıdır. Fransa'da temel yaklaşım, denekleri ev ortamlarından uzaklaştırmaktır. Deradikalizasyon programıyla ilgili bir diğer sorun terimlerin belirsizliğidir. Terminoloji noktasında, "ayrılma (disengagement)" terimini "deradikalizasyon (deradicalization)" yerine kullanmak, bazı fikirlerin diğerlerinden daha güvenli olduğunu varsaymaktır ve terimleri tamamen reddetmek, bir anlamda deradikalizasyonun imkânsızlığını kabul etmek gibi görünmektedir. Deradikalizasyonun gerçekte ne anlama geldiği sorusuna kimse net bir cevap verememektedir.¹⁰⁵

Ayrıca, gençleri evlerinden uzaklaştırmanın doğru olmadığına ve bunun aksine bu insanların yeniden sosyalleştirilmesi gerektiğine dair değerlendirmeler bulunmaktadır. Radikalleşme sürecinde savunmasız bireyleri

yeniden gruplandırmak tam tersi bir etki yaratabilmektedir. Gönüllülük konusu sorunlu görünmektedir. Sabahları bayrak kaldırma, üniforma giydirme, laiklik kursları verme vb. fazla agresif bir şekilde milliyetçi yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bireylerin zihin dünyasında karşılığı olmayan bir program inşa etmektense bir arada var olabilecek öneriler geliştirilmesi gerekmektedir.¹⁰⁶

VI. DANİMARKA VE DERADİKALİZASYON

Uluslararası Radikalleşme ve Siyasi Şiddet Araştırmaları Merkezi (ICSR) tarafından hazırlanan rapora göre, Danimarka'nın geri dönen yabancı terörist savaşçıları (YTS), Avrupa'da kişi başına düşen en yüksek ikinci YTS sayısını oluşturmaktadır. Ocak 2018 itibarıyla en az 150 Danimarka vatandaşı terörist gruplara katılmak için Irak ve Suriye'ye seyahat etmiştir. Bu tarih itibarıyla savaşanların yanı sıra gidenlerden 50'si Danimarka'ya dönmüştür. Raporlar ayrıca yaklaşık 37 kişinin öldüğünü, 33 kişinin Irak ve Suriye dışındaki diğer ülkelerde bulunduğunu ortaya koymuştur. YTS'lerin Danimarka'nın güvenliğine yönelik oluşturduğu tehdidi ele almak için ülke bir deradikalizasyon programı başlatmıştır. İlk program, 2009'da bireylerin radikal ve şiddet yanlısı aşırılık yanlısı gruplara katılmasını engelleyen

¹⁰⁵ Crowell, "What Went Wrong With France's Deradicalization Program?"

¹⁰⁶ Crowell.

geçici bir projeyken 2016'dan sonra ülke çapında bir girişimin parçası hâline gelmiştir.

Birçok Batılı ülke şiddet içeren aşırılıkçılığı önlemek ve karşı koymak için gözaltı ve hapsedmeyi seçmiştir. Danimarka'nın deradikalizasyon programı ise YTS'lere ve diğer yerel aşırılık yanlılarına yönelik "yumuşak" yaklaşımı nedeniyle küresel bir ilgi görmüştür. Danimarka'nın bu programı, çeşitli kamu, özel ve insan sektörü kurumları arasındaki bütünsel iş birliği çabalarına dayanmaktadır. Doğrudan radikaller veya aşırılıkçılarla ilgili programların aksine, suç faaliyetleriyle mücadele etmek için tasarlanmış önceki girişimlerden ve süreçlerden yararlanan program okullar, gençlik kulüpleri ve sosyal hizmetlerden oluşan çeşitli yerel ajans uygulayıcıları tarafından deneme yanılma yoluyla geliştirilmiştir.

Danimarka hükümeti programa dair yönergeler hazırlamakta ve programın uygulanmasından önce uygulayıcılardan geri bildirim almaktadır. Bu program YTS'ler konusunu ele almayı amaçlasa da radikalleşmeyi ve aşırılığın Danimarka toplumlarında kök salmasını önlemek için önemli bir strateji olarak da hizmet etmektedir. Program, İslamcı radikalleşmeyi ve hem sol hem de sağ kanatta olmak üzere dini ve siyasi radikalleşmenin diğer kollarını hedeflemektedir.

a. Danimarka'nın Aarhus Modeli Deradikalizasyon Programı

Danimarka'nın radikalleşme karşıtı ve deradikalizasyon stratejisi, Danimarka'da veya yabancı bir ülkede şiddet içeren suçlar işleyen radikalleşmiş kişilerin yargılanması ve Danimarka Güvenlik ve İstihbarat Servisi (PET) tarafından ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin

önlenmesi ve bunlara karşı konulması şeklinde uluslararası toplum tarafından kabul edilen tedbirlerle uyumludur ancak Danimarka'nın deradikalizasyon programı ve özellikle sözde Aarhus Modeli, "erken önleme programı ve çıkış programı" projesi dolayısıyla oldukça benzersizdir.¹⁰⁷

Danimarka'nın Aarhus Modeli deradikalizasyon programı, "Deradikalizasyon-Hedefli Müdahale" (De-radicalisation-Targeted Intervention) ve "Deradikalizasyon-Geri Dönüş" (De-radicalisation Back on Track) projelerini içermektedir. Danimarka'nın Aarhus Programı'nın, bireyleri hem aşırı sağcı hem de aşırılıkçı gruplardan uzaklaştırma ve radikallikten arındırma konusunda bir miktar başarılı olduğu değerlendirilmektedir. Bu nedenle, Aarhus Modeli ve onu destekleyen teori aşağıda sunulmuştur.

1. "Deradikalizasyon - Hedefli Müdahale" Projesi - Erken Önleme Programı

Danimarka hükümeti, aşırı ideolojileri benimseyenleri veya radikalleşmenin erken aşamasında olanları hedef alan bir projeyi hayata geçirmiştir. Henüz herhangi bir tehlike veya güvenlik riski taşımayan ancak radikalleşme süreçleri şiddetli bir yönde devam ederse tehlikeli hâle gelebilecek (ve daha sonra terör eylemleri gerçekleştirebilecek) gençlerin daha fazla şiddet içeren radikalleşmesini önlemeyi amaçlamaktadır.¹⁰⁸ Bu proje, gençlerin aşırılık yanlı ortamlardan ayrılmasına yardımcı olmayı ve onların aşırılıkçılığa karışmalarını önlemeyi amaçlamaktadır. Bu gençleri aşırılıkçı çevrelerden uzak tutacak gerekli sosyal desteği ve tavsiyeleri sağlamak için araçlar geliştirilmiştir. Proje, mentor desteği (mentor

¹⁰⁷ Preben Bertelsen, "Danish Preventive Measures and De-radicalization Strategies: The Aarhus Model", içinde *From the Desert to World Cities: The New Terrorism*, ed. Wilhelm Hofmeister (Konrad-Adenauer-Stiftung, 2015), p. 241-52.

¹⁰⁸ Bertelsen.

support) ve çıkış görüşmeleri (exit talks) olarak adlandırılan iki yaklaşımı içermektedir.¹⁰⁹

Mentor destek yaklaşımı, radikalleşme belirtileri gösteren gençlerin bireysel mentorluk yöntemlerinin geliştirilmesini ifade etmektedir. Sosyal İşler ve Entegrasyon Bakanlığı tarafından koordine edilen bu yaklaşım, çatışma yönetimi, radikalleşme ve aşırılığın önlenmesi konularında 20 mentor, kaynak personelinin eğitimi ve ayrıca bir mentorun rol ve sorumluluklarını üstlenmeyi içermektedir. Bu yaklaşım Kopenhag ve Aarhus Belediyelerinde uygulanmaktadır. Okullar, sosyal hizmetler ve polisin yardımıyla mentorlar ve kaynak personel, radikalleşmiş bireylerin aşırılık yanlısı çevrelerden uzak durmak için ihtiyaç duydukları tavsiye, rehberlik, danışmanlık ve sosyal desteği sağlamaktadır.¹¹⁰

Danimarka Güvenlik ve İstihbarat Hizmetlerinin Önleme Merkezi tarafından koordine edilen *çıkış görüşmeleri yaklaşımı*, radikalleştiği değerlendirilen veya kişisel ve siyasi hedeflerine ulaşmak için şiddeti meşru bir araç olarak kabul eden kişileri hedef alan önleyici görüşmelere atıfta bulunmaktadır. Radikalleşme süreçleri hakkında özel bilgilere ve ilişki kurma konusunda geniş deneyimlere sahip olan koçlar, aşırılıkçı çevrelerde yer alan bireylerle kapsamlı bir ilişki kurmaktadır. Kişisel temasın, insanların aşırılıkçı bir ortamdan ayrılmasına yardımcı olmak için hayati bir bileşen olduğu ön kabulüyle, koçlar, etkilenen bireylerde aşırılığın ve suçlu bir yaşam biçiminin sonuçlarının anlaşılmasını teşvik etmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda, şiddet içeren aşırılıkçılığın etkisini kırmak için aşırılıkçı ideolojiye meşru alternatifler sunulmaktadır. Bazı alternatifler, Suri-

yeli ve Iraklı mültecilere, onlar için savaşmak üzere bir terörist gruba katılmak yerine insani yardım yoluyla yardım etmeyi içermektedir. Ana fikir, danışman ve birey arasında, daha barışçıl ve ılımlı bir yaşam için kişisel bir eylem planı hazırlamasına yol açabilecek karşılıklı anlayış oluşturmaktadır.¹¹¹

2. "Deradikalizasyon - Geri Dönüş" Projesi - Çıkış Programı

Siyasi ve/veya dinî eğilimli şiddet suçları ve terörizm faaliyeti niyetleri ve yetenekleri olan, hâlihazırda radikalleşmiş kişilere yöneliktir. Proje, Danimarka Cezaevleri ve Denetimli Serbestlik Dairesi, Danimarka Çocuk, Cinsiyet Eşitliği, Entegrasyon ve Sosyal İşler Bakanlığı tarafından yürütülmekte ve AB Komisyonu tarafından desteklenmektedir. Yaklaşım, farklı mahkûm gruplarını hedef alan mevcut bir rehberlik programı çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu proje, terörizmden hükûm giymiş veya nefret suçları içeren suç faaliyetleriyle suçlanan cezaevi mahkûmlarına "işe geri dönmeleri" için gerekli desteği sağlamaktadır. Bir araç olarak, onları aşırı sağ, aşırı sol veya dinî aşırılıkçılığı geride bırakma çabalarında desteklemekte ve serbest bırakıldıktan sonra ana akım topluma yeniden entegre olmalarına yardımcı olmaktadır. Danimarka Ceza İnfaz Yasası hükümlerine göre, aşırılık yanlısı veya radikal olarak tanımlanan mahkûmlar, diğer mahkûmlar üzerinde etki gösteremeyecekleri özel birimlere yerleştirilmektedir. Mentorlar daha sonra belirlenen mahkûmlara atanacak ve mentorluk sürecini daha iyi kolaylaştırmak için değerlendirmeler yapılacaktır. Yerel sosyal hizmet ağı, sağlık hizmeti sağlayıcıları ve okullar da rehabilitasyon sürecine katılmaktadır. Bireyin şartlı tahliye-

¹⁰⁹ Ahmad Saiful Rijal, "Denmark's De-radicalisation Programme for Returning Foreign Terrorist Fighters", *International Centre for Political Violence and Terrorism Research*, Vol. 11, No 3, 2019, p. 13-16.

¹¹⁰ Rijal.

¹¹¹ Rijal.

le serbest bırakılabilmesi için rehabilitasyon programının tüm yönlerine katılması şarttır.¹¹²

Aarhus Model Projesi Kapsamında Temel Girişimler:

- Bilgi Evi (The InfoHouse)
- Mentorluk
- Atölyeler (Workshops)
- Ebeveyn Ağı
- Özellikle Müslüman Topluluklarla Diyaloglar
- Çıkış Programı
- Personelin Eğitimi ve Denetimi
- Danimarka'nın Deradikalizasyon Programına Dair Değerlendirme

Danimarka'nın deradikalizasyon modeli, çok sayıda kurumdan oluşmaktadır ve kökleri Danimarka toplumunda suç önlemeye yönelik daha geniş bir yaklaşıma dayanmaktadır. Aşırılıkçılık ve radikalleşmeye karşı mevcut yapıların kullanılmasının değerli olduğu kanıtlanmıştır ve modelin kendisi belediyeden belediyeye yeterli kapasite ve kaynaklara sahiptir. Bununla birlikte, farklı rollerin ve sorumluluk-

ların tahsisi söz konusu olduğunda, farklı paydaşlar arasında koordinasyon sorunları gibi işlevsel zorluklar vardır. Örneğin, cezaevinden topluma geçişte liderlik rolünü kimin üstleneceği meselesi önemlidir. Karşılaşılan bir başka zorluk ise radikal veya radikalleşme eğilimindeki bireylerle doğrudan temas hâlinde bulunan personelinin güvende olmasını ve radikalleşmiş unsurlarla angajmanları sırasında aşırılık yanlıları tarafından hedef alınmamasını sağlamak olacaktır. Bu tür zorluklardan bağımsız olarak, Danimarka'nın deradikalizasyon programı bazı uzmanlar tarafından Danimarka'daki radikalleşme sorununa etkili bir çözüm olarak değerlendirilmektedir.¹¹³

Aarhus Modeli, Psikoloji ve Davranış Bilimleri Bölümündeki deradikalizasyon ve radikalleşme karşıtı araştırma projesinin yanı sıra Aarhus Üniversitesinde siyaset, sosyoloji, psikoloji, kültürleşme ve din alanlarındaki uzmanlarla yakın iş birliği içinde çalışmaktadır. Bunun yanı sıra, Aarhus Model ekibi sosyal hizmetler, çeşitli bakanlıklar ve PET (Danimarka Güvenlik ve İstihbarat Servisi) ile birlikte çalışmaktadır. Ayrıca proje, Danimarka ve Avrupa'daki benzer yaklaşımların yanı sıra Avrupa ağı RAN (Radikalleşme Farkındalık Ağı) ile yakın iş birliği içerisinde çalışmalar yürütmektedir.¹¹⁴

⁵⁸ Rijal.

⁵⁹ Rijal.

⁶⁰ Bertelsen, "Danish Preventive Measures and De-radicalization Strategies: The Aarhus Model".

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Brüksel Patlaması Kurbanlarını Anma Töreni

El-Kaide ve IŞİD'in bugün itibarıyla geriletilmesine karşın, konjonktürün uygun olduğu istikrarsız bölgelerde yeni nüfuz alanları elde etme ve çekildiği bölgelerde ideolojik ve kendi ideolojisini benimseyen bir demografi bırakmaya muvaffak olduğu gözlemlenmektedir. Bu tarz radikal örgütlerin ideolojik açıdan beslendiği dinî katılık ve tekfircilikle açığa çıkan argümanlar ise Selefi hareketlerin ideolojik geri planından istifade etmektedir. Bugün itibarıyla şiddet yanlısı Selefi hareketlerin evrildiği durum, radikal ve daha mezhepçi bir istikamette ilerlemektedir. Dönüşen örgütsel mekanizmalar ve gevşek hiyerarşik bağları ile alternatif mücadele konseptleri gerektiren bu yeni olgunun, söz konusu radikal gruplar açısından en önemli sonuçlarından birisi, ağ biçimindeki örgüt yapılarının ulusal ve uluslararası tüm sosyal alanlarda yükselişe geçmesidir ve bu durum farkındalık gerektiren bir ulusal güvenlik tehdidi olarak ön plana çıkmaktadır.

Radikal Selefi propaganda, çok boyutlu, karmaşık ve stratejik bir süreci temsil etmektedir. Bireyin derinlemesine radikalleşmesiyle beraber geri döndürülmesini imkânsızlaştıran, kar-

şı söylemin inşasını zorlaştıran ve zahmetli bir hâle getiren bir metodolojiye sahiptir. Kitlelere yapılan radikal Selefi propagandanın yayılmasında, derin bir dinî entelektüel görüntüye eşlik eden Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'ler üzerinden geliştirilen ve bunların istismarına meyyal bazı Selefi yorumların etkili olduğu görülmektedir. Bu güçlü kaynağın, alıcıyı ikna konusunda kilit önemde olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim genel olarak bireyin dinî referanslı radikalleşme olgusunun doğası, çoğu zaman geri döndürülme ve rehabilitasyon konusundaki çabaların ciddi oranda başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmaktadır. İnternet tabanlı olarak sosyal medya platformları üzerinden yürütülen çevrim içi eğitim programları gibi yapılanmalar da dâhil olmak üzere çevrim içi propagandanın, radikal Selefi akımların imkân ve kabiliyetlerinin hinterlandını bir hayli genişlettiği, sosyal hayatta faaliyetleri üzerinde baskı olsun ya da olmasın burada önemli bir stratejik derinlik kazandıkları müşahade edilmektedir.

Buna ek olarak radikal Selefi akımlarının insan kaynağının, bu akımla belirli bir yaşta sonra

tanıştığını değerlendirilmekte, 12 yaş itibarıyla fikri radikalleşmenin mümkün olduğu gerçeği görülmektedir. Artan Selefi yapılanmalar doğrultusunda bu argümanın sağlamlasının yapılması da mümkündür. Dolayısıyla gelecek yirmi yılın Selefi radikalleşmede sorunların derinleşmesi beklentisinin mümkün olduğu mütalaa edilmektedir.

Söz konusu yapıların "tağut", yani haddi aşan olarak nitelediği devlet ve devletle ilgili kurum ve kuruluşların yanı sıra kendi ideolojileriyle rekabet etmesi muhtemel bütün dinî oluşumlara karşı sert bir karşı duruş gösterdiği gözlemlenmektedir. Devletin geliştirdiği dinî mekanizmalar da tağut kavramıyla ilişkilendirilmekte ve bunların din dışı olduğu nitelendirilmesi üzerinden keskin bir karşı duruş benimsenmektedir. Bu durum, "mesajın hedefi" konumundaki kitleler üzerinde, derin bir endişe ve etki bırakma potansiyeli taşıyan düşünsel bir nüfuz çabasıdır. Yani birey üzerinde, mevcut inanç sistemiyle dinden çıktığı, asıl İslam'ın bu olmadığı ve bunun terk edilmesi, yerine radikal Selefi sistemi koymasının gerektiği bir zihinsel-dinî formatlama gayreti söz konusudur. İlaveten, radikal Selefi propaganda, bir yandan kitlelere "asıl dinî" bulmaları adına okumayı, araştırmayı salık verirken diğer yandan kaynaklar konusunda sert bir seçicilik sergilemektedirler. Bugün, Müslümanlığın yaşadığı tek bir ülke dahi olmadığı, farz ibadetlerini yerine getirmeyenlerin aslında Müslüman olmadıkları yönünde birey üzerinde sarsıcı bir etkiye sahip olan ayrıştırıcı yaklaşım Selefi söylemlerde önemli bir yer tutmaktadır. "Akaitte ayrışıldığı, tevhitte birleşmesinin elzem olduğunu" iddia eden radikal Selefi propaganda mekanizması, yalnızca devletin kurumlarını ve rejimini değil bu bağlamda kendisi dışındaki dinî yapıları ve dinî bilgisiyle toplum tarafından itimat edilen kişileri dahi hedef tahtasına koymaktadır.

Geri döndürülmesi oldukça zor bir fenomen olarak Selefi radikalleşmeye alan açılmama-

sı oldukça önemli bir konudur. Diğer yandan bu yapılarla mücadelede radikal Selefi propaganda enstrümanlarının etkisizleştirilmesinin öncelikli konular arasında olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu gruplara, söylemlerinde hâkim olan ayrıştırıcı nefret dili üzerinden mevzi kaybettirilmesi imkânı bulunmaktadır. Buna ek olarak, radikal Selefi gruplara ilişkin çalışmalarda, tağut olarak nitelenen kurumların kullanılmasının sonuç vermesi düşük bir ihtimal olarak görülmektedir. Bu noktada sivil toplum kuruluşlarının çok daha etkili olabileceği değerlendirilmektedir.

El-Kaide ve IŞİD terör örgütlerinin, Selefi propaganda makinesinin bütün imkânlarını, kendi propaganda sistemi içinde uyguladıkları gözlemlenmektedir. Sosyal yaşam ve kültür alanında propagandasını görünür kılmaya çalışan bu örgütler, kitap, dergi ve broşür gibi basılı neşriyate ek olarak internet üzerinden de propaganda yürütmektedirler. Dolayısıyla internetin kitle iletişiminde üst sıralara tırmanmasıyla beraber bu örgütlerin propaganda faaliyetlerinin bu alana genişlettiği ve buradaki kontrol imkânlarının kısıtlılığıyla beraber internet erişimine sahip olan çok sayıda insana ulaşma imkânına kavuştuğu müşahade edilmektedir. Bu durum, çevrim içi propaganda faaliyetlerini eleman kazanma süreçlerinde anahtar bir noktaya oturtmuştur. IŞİD örneğinde, internet ortamında örgüt propagandasına ilişkin içeriklerin yayılımı için uğraşan kişiler, "çevrim içi savaşçılar" olarak tanımlanmıştır. Terör örgütlerinin eleman devşirmek adına kitlelerin mağduriyetlerini istismar etmesi alışıldık bir durumdur. Bu bağlamda IŞİD, el-Kaide, Boko Haram, eş-Şebab gibi örgütler için de literatürdeki radikalleşmeye iten faktörlerin eleman temininde uyumlu ve etkili olduğu müşahade edilmektedir. "Ümmetin Sonu, Savaş Çağrısı, Küffarla Savaş", "Kalemlerimiz küffarın kalbinde bir hançer gibidir" gibi hem çevrim içi hem de çevrim dışı propaganda için

üretilen provakatif ve çekici sloganlar üzerinden kitlelere nüfuz etmeye çalışan radikal Selefi terör örgütleri, cihadı bir görev olarak sunmakta, "biz ve siz ayırımı" üzerinden kitleleri küresel bir görev olarak sundukları bu davaya katılmak üzere davet etmekte ve bunun üzerinden radikalleştirmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede, dinî radikalleşmeden geri döndürülmenin son derece zor bir süreç olduğunu tespit ve ifade etmek mümkündür. Buna yönelik olarak birçok ülkede deradikalizasyon programları uygulanmaktadır ancak gelineen noktada radikalleşen bireylere dair kabul edilebilir bir başarıdan söz etmek için henüz erken olduğu değerlendirilmektedir.

Batılı örneklerin ise amaç ve sonuç değerlendirmesi bağlamında düşünüldüğünde

ciddi bir samimiyet sorunu yaşama olasılığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Özellikle IŞİD'in yükselişini müteakip süreçte binlerce YTS'nin, Batılı ülkelerden çatışma alanlarına radikal örgütlerin saflarında mücadele etmek üzere serbestçe geçebilmesi bu konuda çelişkili bir süreci hatırlatmaktadır. Keza binlercesi öldürülen bu şahısların geri dönememesi, söz konusu ülkeler adına, içerideki radikalleşmeye yatkın vatandaşlardan emek sarf edilmeksizin kurtulma anlamına gelmektedir. Sonuç olarak radikalleşmiş insanların rehabilitasyonundan ziyade Irak ve Suriye'ye geçişlerine göz yumulmak suretiyle bu kişilerin terör örgütlerine katılmasına, dolayısıyla imhasına sebep olunmuş ve sorumlulukta bölgede terörle mücadele eden ülkelere yıkılmış olmaktadır.

www.orsam.org.tr

[orsamorgtr](https://www.youtube.com/orsamorgtr)